

De slag bij Poitiers – 732 AD: Een slag als (g)een ander

Een reconstructie van de slag bij Poitiers getoetst aan de
contemporaine bronnen

L.S. van Raaij

BA-scriptie

Datum: 17 januari 2013

Cursus: Onderzoeksseminar III-A, Oorlog en Religie

Docent: R.M.J. Meens

Aantal woorden: 10.464

Inhoudsopgave

INLEIDING	5
1. DE SLAG BIJ POITIERS, DERTIEN EEUWEN LATER	8
1.1. Een reconstructie van de slag bij Poitiers	8
1.1.1. De verhoudingen tussen Eudo, Karel Martel en ‘Abd ar-Rahman	8
1.1.2. De slag bij Poitiers	10
1.1.3. Gevlucht maar nog niet verdreven	11
1.2. Discussiepunten	11
1.2.1. De (on)afhankelijkheid van Aquitanië	12
1.2.2. Een bron, meerdere interpretaties: De slag bij Toulouse	13
1.2.3. De dubbelrol van Karel Martel	14
1.2.4. De datering en locatie van de slag bij Poitiers	15
2. GETUIGEN UIT HET VERLEDEN	18
2.1. Frankische annalen	18
2.1.1. Eigenschappen van de Frankische Annalen	18
2.1.2. Problemen met de Frankische Annalen	19
2.2. Kronieken	20
2.2.1. De ‘Voortzettingen van de kroniek van Fredegar’	21
2.2.2. De ‘Kroniek van 754’ en de ‘Kroniek van Moissac’	22
2.2.3. De geschiedenis vanuit Arabisch oogpunt	22
2.3. Heiligenlevens	23
2.4. Historici over de bronnen	25
3. DE SLAG BIJ POITIERS IN DE ACHTSTE EEUW	27
3.1. Wat zeggen de bronnen over de slag zelf	27
3.1.1. De ‘Kroniek van 754’ als alleenheerser over de slag bij Poitiers	27
3.1.2. Spolia accepta	28
3.1.3. Het belang van de slag bij Poitiers volgens de bronnen	28
3.1.4. Met de neus er bovenop	29

3.2. Discussiepunten geanalyseerd	30
3.2.1. De afhankelijkheid van Aquitanië	30
3.2.2. De slag bij Toulouse	31
3.2.3. Het verdrag tussen Eudo en Karel Martel	32
3.2.4. De slag bij Poitiers: 732 AD	33
CONCLUSIE	35
LITERATUURLIJST	37
APPENDIX 1	41
APPENDIX 2	43

Inleiding

In oktober 2012 verzamelt zich een groep extreemrechtse jongeren voor de moskee van Poitiers. Ze hebben een groot spandoek bij zich, dat ze, eenmaal op de moskee, uitvouwen. “732. Génération Identitaire” staat erop. Een bijbehorende poster zegt: “Poitiers 732... Il t’en ont pas parlé?” De jongeren protesteren tegen de islamisering van Frankrijk en halen de geschiedenis aan om hun punt te maken. Immers, had Karel Martel in 732 AD de Arabieren niet uit het land gejaagd?¹

Los van het standpunt dat de jongeren innemen, is het interessant om te kijken naar de perceptie die de jongeren hebben van de geschiedenis. Het beeld van de slag bij Poitiers is voor hen een stuk minder gecompliceerd dan voor historici, die al dertienhonderd jaar op zoek zijn naar het ware verhaal. Sommigen zouden de opvatting van de protesterende jongeren een product uit de negentiende eeuw noemen, voortgekomen uit de zoektocht naar triomf.² Dat deze opvatting als ‘ouderwets’ te bestempelen is, blijkt uit het hedendaagse historische debat over de slag bij Poitiers. Het gaat niet meer om de triomf van Karel Martel, maar om de vergeten rol van Eudo van Aquitanië en de bagatellisering van het belang van de overwinning van de hofmeier.

Het verhaal van de slag bij Poitiers in 732 na Christus is al vele malen verteld, maar nooit is het narratief hetzelfde. Details worden toegevoegd of weggelaten en verbanden worden linksom of rechtsom gelegd. Toch is het mogelijk een reconstructie te maken van de gebeurtenissen rondom de slag naar aanleiding van de hedendaagse historiografie. De details zijn schaars, maar de grote lijnen lijken vrij evident. Dat komt omdat de historici grotendeels dezelfde bronnen gebruiken. Er wordt zo veel mogelijk gebruik gemaakt van contemporaine bronnen. De term ‘contemporain’ is rekbaar, zo ook in deze situatie. Van de meeste geraadpleegde bronnen is niet bekend wanneer ze precies geschreven zijn en hoe ze tot stand kwamen. Dat maakt het definiëren van de term moeilijk. Toch zijn de meeste gebruikte bronnen geschreven binnen veertig jaar na de slag bij Poitiers. De *Vita Pardulfi* (±737), de *Vita Eucherii* (±738), de *Voortzettingen van de Kroniek van Fredegar* (751), de *Kroniek van 754* (±754) en vermoedelijk een aantal korte Frankische annalen vullen deze lijst. De *Kroniek van Lorsch*, de *Annalen van Fulda* en de *Vroege annalen van Metz* zijn vermoedelijk in de eerste jaren van de negende eeuw geschreven, maar vanwege de gelijkenissen met de *Voortzettingen van de Kroniek van Fredegar* is besloten deze bronnen er ook bij te betrekken. De *Kroniek van Moissac* (818) is niet echt een contemporaine bron, maar wordt door historici vaak gebruikt bij het maken van een reconstructie. De *Geschiedenis van de verovering van Spanje* van Ibn ‘Abd al-Hakam is

¹Génération Identitaire, ‘From the great mosque of Poitiers, génération identitaire call to reconquest’ (versie 20-10-2012) <http://www.generation-identitaire.com/from-the-great-mosque-of-poitiers-generation-identitaire-call-to-reconquest/#> (10-01-2014).

² M. Rouche, ‘Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers’, *L’histoire : revue mensuelle* 45 (mei 1982) 21-27, 21.

het zwarte schaap in de lijst. Deze ‘kroniek’ is in de negende eeuw geschreven, maar het is de vroegste Arabische bron die over de slag bij Poitiers bericht.

Wat de te bespreken bronnen gelijk aan elkaar maakt, is het gegeven dat het allemaal geschiedwerken zijn. De bronnen leggen het verleden vast, maar met andere principes en doeleinden dan hedendaagse geschiedwerken. De Karolingische historiografie is bijvoorbeeld geschreven aan het hof in opdracht van de aristocratie en bedoeld om actief het collectieve geheugen van de lezers en toehoorders te vormen.³ De heiligenlevens zijn geschreven om te rechtvaardigen waarom de protagonist heilig is. In deze vorm van geschiedschrijving worden goddelijke interventies uitgelicht, die in een hedendaags geschiedenisboek nooit hun ingang zullen vinden. Van de overige contemporaine bronnen zijn de motieven minder duidelijk.

Het destilleren van de waarheid uit een stel primaire bronnen is altijd een ondoenlijke zaak geweest, aangezien er per definitie een zekere mate van subjectiviteit in bronnen zit, ook als het gaat om geschiedschrijving. Historici hebben zich nu ook toegelegd op andere vragen. Tegenwoordig is men geïnteresseerd in hoe de bronnen de geschiedenis wilden beïnvloeden, in plaats van naar de genoemde ‘feiten’ te kijken. Er wordt vaak vanuit een substantivistisch oogpunt naar de bronnen gekeken. Dat wil zeggen dat het verleden als wezenlijk anders dan het heden wordt gezien en dus ook de bronnen in de context van die tijd moeten worden geplaatst. Met dit uitgangspunt in het achterhoofd, zijn boeken volgeschreven.⁴ Desondanks proberen historici in deze tijd een reconstructie van het verleden op basis van deze bronnen te maken, al is het alleen maar om de nodige context te creëren.

In dit onderzoek zal ik ingaan op de vraag hoe historici tot een reconstructie van de slag bij Poitiers komen en welke rol contemporaine bronnen hierin spelen. Om deze vraag te beantwoorden, zal ik, naar aanleiding van een reconstructie op basis van de hedendaagse secundaire literatuur, de verhouding tussen het hedendaagse historische debat en de contemporaine bronnen over de slag bij Poitiers toetsen. De analyse maak ik door de contemporaine bronnen te spiegelen aan de gemaakte reconstructie.

Om de mogelijke variëteit in de reconstructie bloot te leggen, worden er vier discussiepunten uitgelicht, waar historici na dertienhonderd jaar nog geen consensus over hebben bereikt. De discussiepunten zijn tot stand gekomen naar aanleiding van de opvattingen van een zestal historici, die in de laatste vijfendertig jaar hun mening over de slag hebben gegeven. Deze zes historici vertegenwoordigen het hele spectrum van het hedendaagse historische debat. Vervolgens zal ik de bronnen, onderverdeeld naar genre, onder de loep nemen en uiteenzetten aan welke bronnen

³ E. Goosmann, *Memorable Crises. Carolingian Historiography and the Making of Pippin's Reign, 750-900* (proefschrift UVA, 2013) 10-11.

⁴ R. McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World* (Cambridge 2004); Goosmann, *Memorable Crises. Carolingian Historiography and the Making of Pippin's Reign, 750-900*.

historici de meeste waarde hechten. In het laatste hoofdstuk zal ik het bronnenmateriaal spiegelen aan de reconstructie en aan de discussiepunten zoals deze in het eerste hoofdstuk uiteengezet zijn. Hieruit zal blijken dat het gebruik van primaire, contemporaine bronnen soms arbitrair lijkt. Waar de ene bron zonder kritiek wordt overgenomen, wordt de andere onbetrouwbaar verklaard. De vraag is of dit terecht is. Een ding is zeker, zo eenvoudig als het verhaal van Poitiers voor een aantal Franse jongeren lijkt te zijn, is het niet.

1. De slag bij Poitiers, dertien eeuwen later

Veel is er niet bekend over de slag bij Poitiers (732). Er is geen precies slagveld overgeleverd en zelfs de datum van het gevecht is omstreden. Er zijn weinig bronnen overgeleverd die de slag uitgebreid beschrijven. De weinige bronnen die dit wel doen, spreken elkaar tegen. Ik zal geen sluitende conclusies trekken betreffende de feitelijke gebeurtenissen rond en tijdens de slag. Zou ik dat wel doen, dan zou ik de professie van de geschiedschrijving tekort doen.⁵ Toch is een schijnbare zekerheid nodig om een verhaal te creëren dat houvast biedt en in grote lijnen weergeeft wat de algemene perceptie van de slag bij Poitiers is. Als deze reconstructie gemaakt is, zal ik vier belangrijke onzekerheden bespreken waarover onder historici geen consensus is bereikt.

1.1. Een reconstructie van de slag bij Poitiers

Feitelijke kennis uit een ver verleden is er niet, dus moet men, ook aangaande de slag bij Poitiers, een reconstructie maken van wat er in het verleden gebeurd zou kunnen zijn. Deze reconstructie bestaat uit conclusies die hedendaagse historici hebben getrokken uit primaire bronnen. Op deze manier wordt duidelijk wat de hedendaagse versie van het ‘verhaal van de slag bij Poitiers’ is. Een deel van dat ‘verhaal’ is gevormd door de context, die bestaat uit de gebeurtenissen rondom de slag. De slag zelf, in combinatie met de context, vormt de constructie van de slag en is een goede basis om het historisch debat te begrijpen.

1.1.1. *De verhoudingen tussen Eudo, Karel Martel en ‘Abd ar-Rahman*

Het Poitiers van 732 ligt in Aquitanië, een gebied dat rijk is aan onder andere graan en wijn. Deze welvarende regio is geen onderdeel van het Frankische Rijk en in bepaalde opzichten wezenlijk anders. Onder andere de geloofsuitingen, de wijze van bestuur en rechtspraak en de landbouw zijn meer Gallo-Romeins te noemen dan Frankisch.⁶ Veel details zijn er niet bekend over deze regio in de achtste eeuw. De leider van Aquitanië, Eudo, blijft in zijn eerste regeringsjaren ook vrij onbekend. In 718 wordt hij door koning Chilperic en hofmeier Ragamfred van Neustrië gevraagd om tegen Karel Martel te vechten. Karel Martels macht als hofmeier was toegenomen en hij had een leger op de been gebracht om Neustrië binnen te vallen. Waarschijnlijk is Eudo land en buit beloofd en heeft hij daarom met de alliantie tegen Karel Martel

⁵ J. Tosh, *The Pursuit of History* (Edinburg, 2010) 175-213. John Tosh beschrijft wat voor problemen historici tegen komen bij het bestuderen van bronnenmateriaal en het interpreteren ervan.

⁶ A. Fischer, *Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft* (Stuttgart, 2012) 110.

ingestemd.⁷ De slag bij Soissons (718) die volgt, wordt in het voordeel van Karel Martel en zijn Austrasische leger beslist.⁸

Eudo kan de hofmeier van Neustrië niet lang van dienst zijn. Zijn eigen land wordt bedreigd door de Arabieren, een heterogeen leger van moslims, dat de zuidelijke grenzen van het welvarende Aquitanië teistert met schermutselingen. De Arabieren hebben de macht in het Visigotische Spanje overgenomen na hun invasie in 711 en steken in 720 de Pyreneeën over.⁹ In 721 komt het tot een groot conflict tussen de Arabieren en Eudo. Bij Toulouse wordt een slag geleverd, die Eudo wint. De Arabieren verlaten Aquitanië, maar zijn geenszins voorgoed verslagen. De steden Carcassonne en Nîmes krijgen in 724 te maken met Arabische schermutselingen. Deze zijn zelfs zo succesvol dat een jaar later in 725, Autun, een stad diep in Bourgondië, wordt geplunderd. De Arabieren keren terug naar het zuiden en zijn tevreden met hun buit.¹⁰

Eudo heeft de hete adem van de Arabieren in zijn nek gevoeld en besluit een alliantie aan te gaan met Munnuzza, een Berberse leider in het noorden van Spanje. Door zijn dochter uit te huwelijken aan deze generaal, hoopt Eudo een buffer te creëren tussen Aquitanië en de Arabieren. De alliantie tussen de Berbers en Eudo mag niet baten. In 731 heeft 'Abd ar-Rahman, de leider van de Arabieren in Spanje, zich tegen Munnuzza gekeerd. De laatste sterft, waarschijnlijk door zelfmoord en zijn vrouw, de dochter van Eudo, wordt als buit meegenomen. 'Abd ar-Rahman en Eudo

⁷ *De Voortzettingen van de Kroniek van Fredegar*, vertaald in het Engels door: J.M. Wallace-Hadrill ed., *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar and Continuations* (Edinburgh, London, Melbourne, 1960) 89.

Chilpericus tamque et Ragamfredus legationem ad Eodem dirigunt, eius auxilium postulantes rogant, regnum et munera tradunt.

Het is niet geheel duidelijk wat Fredegar met *regnum* bedoelde. De vertaler, Wallace Hadrill, vertaalt het met 'kingdom'. Paul Fouracre stelt dat het zich niet eenvoudig laat vertalen met 'koninkrijk'. De bron is te onbetrouwbaar om dat te suggereren.

P. Fouracre, *The Age of Charles Martel* (Harlow, 2000) 83.

Andreas Fischer zet uitgebreid uiteen wat Fredegar met *regnum* zou kunnen bedoelen.

Fischer, *Karl Martel. Der Beginn karolingischer Herrschaft*, 113-114.

⁸ De groep van de *Korte annalen van Lorsch* dateren de slag bij Soissons op 719. De *Annalen van Bavaria* dateren de slag op 717. Volgens de bronnen sterft Clotharius in het jaar dat de slag bij Soissons wordt geleverd. Uit charters uit Wissemburg blijkt dat Clotharius stierf in 718.

Annales Laureshamenses (703-803), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 21-39, 24.

Annales Bawarici breves (a. 687-811), ed. G.H. Pertz, MGH SS 20 (1868) 8, 8.

Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 70 43n.

⁹ De *kroniek van 754* bericht dat onder leiding van As-Samh (718-721) Narbonne door de Arabieren wordt ingenomen en de Franken 'geteisterd worden met regelmatige aanvallen'.

De Kroniek van 754, in het Engels vertaald door: K. Baxter Wolf, *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain* (Liverpool, 1999) 138.

¹⁰ Er wordt in de literatuur niet veel aandacht aan deze plunderingen besteed. De *Annalen van Moissac* berichten dat op woensdag 22 augustus 725 (Maria Hemelvaart) de Saracenen Autun verwoesten, er met de buit vandoor gaan en terugkeren naar Spanje.

Chronicon Moissiacense, (408-818. 840), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 280-313, 291.

ontmoeten elkaar tijdens een slag bij de rivier de Garonne. De leider van Aquitanië wordt verslagen en is genoodzaakt te vluchten. De Arabieren, deze keer in combinatie met de Berbers, rukken op naar het noorden, waar ze eerst Bordeaux en daarna Poitiers plunderen.¹¹

Terwijl de Arabieren zich al plunderend naar het noorden begeven, roept Eudo de hulp van Karel Martel in. De hofmeier van Austrasië geeft snel gehoor aan de man die dertien jaar eerder onder de vlag van de Neustrische hofmeier tegen hem had gevochten. De twee leiders komen samen tussen Tours en Poitiers, waar het leger van 'Abd ar-Rahman hen tegemoet komt.

1.1.2 De slag bij Poitiers

Het is oktober 732 als de Arabieren en Berbers tegenover Karel Martel en Eudo staan. De exacte locatie van de slag is niet bekend. Waarschijnlijk hadden de legers zelf moeite met het beslissen over de locatie, aangezien er sprake was van zes dagen schermutselingen voordat het op een zaterdag tot de grote slag kwam. De secundaire literatuur is terughoudend als het gaat om de slag zelf. Zoals gebruikelijk is in de Frankische teksten uit die tijd, worden slagen zelf het niet waard geacht te beschrijven.¹²

Desondanks is het meerdere malen geprobeerd de militaire tactiek en de strijdwijze van de slag te duiden. Michel Rouche beschrijft uitgebreid hoe de Arabische cavalerie het opneemt tegen het Frankische voetvolk, gecombineerd met een klein aantal Aquitaanse ruiters.¹³ Paul Fouracre stelt juist dat het Frankische leger van Karel Martel voor een aanzienlijk deel uit cavalerie bestond.¹⁴ De enige bron die expliciet iets zegt over de legerformaties is de *Kroniek van 754*: 'De mannen uit het noorden bleven zo immobiel als een muur, bij elkaar blijvend als een gletsjer in de koude regionen. In een oogwenk vernietigden ze de Arabieren met het zwaard.'¹⁵ Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat het leger van Karel Martel vocht in een falanx. Daartegenover staat de *Vita Pardulfi*. Hierin wordt het woord 'cuneo' gebruikt om het leger van de Franken aan te duiden. Dit Latijnse woord kan zowel "troepen" als "wig" betekenen, wat de interpretatie open laat om te stellen dat de Franken in een driehoeksformatie vochten.¹⁶ Kortom, conclusies trekken over de militaire tactiek lijkt onmogelijk gezien de variëteit aan mogelijke interpretaties en de hoeveelheid aannames die nodig zijn.

¹¹ De besproken historici zijn eensgezind over de alliantie tussen Munnuza en Eudo en de averechtse werking van deze alliantie. Van de te bespreken contemporaine bronnen bericht alleen de *Kroniek van 754* van het uithuwelijken van de dochter van Eudo en de reactie van 'Abd ar-Rahman. *Kroniek van 754*, 144.

¹² G. Halsall, *Warfare and Society in the Barbarian West, 450-900* (Londen, New York, 2003) 3.

¹³ Rouche, 'Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers', 24-25.

¹⁴ Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 147.

¹⁵ Zie appendix 1.

¹⁶ *Vita Pardulfi abb. Waractensis. Recensiones A et B*, ed. B. Krusch - W. Levison, MHG SS rer. Merov. 7 (1920) 24-40, 33.

Historici zijn het wel over een paar wapenfeiten eens. De legerleider 'Abd ar-Rahman wordt gedood in de strijd en de Franken eisen de overwinning op. Een glorieuze triomf waarbij de Arabieren tot op de laatste man vermoord worden is het waarschijnlijk niet geweest. De legers van 'Abd ar-Rahman blijven na diens dood doorvechten tot het donker wordt. De Franken willen hun tegenstanders de volgende ochtend in hun tentenkamp verrassen, maar dan zijn de zuiderlingen al met de noorderzon vertrokken. De Arabieren en Berbers waren in het holst van de nacht gevlucht, de buit van eerdere rooftochten achterlatend.

1.1.3 Gevlucht maar nog niet verdreven

Hoewel in de jaren 1980 nog stemmen op gaan om de Slag bij Poitiers te bestempelen als bepalend voor de wereldgeschiedenis, lijken de meeste historici van de eenentwintigste eeuw het belang van de slag bij Poitiers te bagatelliseren. Hoewel de Arabieren na de slag bij Poitiers niet teruggekeerd zijn in Aquitanië, zijn de plunderingen in de Frankische gebieden niet direct gestopt. Karel Martel vecht in 737 nog een aantal slagen tegen de Arabieren in de Provence en Bourgondië. Avignon wordt heroverd op de Arabieren en er vindt een grote slag plaats bij Narbonne. In de laatst genoemde slag worden de Arabieren teruggedrongen tot de stad Narbonne. Deze stad blijft nog twintig jaar een Arabisch bolwerk.

1.2 Discussiepunten

Hoewel de hierboven beschreven reconstructie van de slag bij Poitiers vrij plausibel lijkt, is deze omstreden. Om een indicatie te geven van de complexiteit van de reconstructie van de slag, zal ik een zestal historici aan het woord laten die de afgelopen vijftig jaar een artikel of boek hebben gepubliceerd over Karel Martel, de Arabische veroveringen in Spanje waarin de slag bij Poitiers wordt behandeld, of over de slag bij Poitiers zelf.

Michel Rouche, een Franse historicus, schreef in de jaren 1970 een boek over het Aquitanië van 418 tot 781, waarin hij alle aspecten van het leven onderzocht.¹⁷ In 1982 volgde een artikel over de slag bij Poitiers, waarin hij betoogde dat het Eudo was, niet Karel Martel, die de meeste winst uit de slag bij Poitiers wist te halen.¹⁸ De Duitse historicus Ulrich Nonn schreef in 1990 een artikel waarin hij zich afvroeg welk bronnenmateriaal ten grondslag ligt aan het historische oordeel dat aan de slag bij Poitiers gegeven wordt.¹⁹ De derde historicus die recent over de slag bij Poitiers heeft geschreven, is Paul Fouracre. In 2000 verscheen zijn boek over Karel Martel, dat een nuancerende kijk geeft op de oorlogsvoering van de hofmeier.²⁰ David Lewis, gaat in

¹⁷M. Rouche, *L'Aquitaine. Des Wisigoths Aux Arabes (418-781)* (Lille, 1977).

¹⁸Rouche, 'Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers', 21-27.

¹⁹U. Nonn, U., 'Die Schlacht bei Poitiers 732 : Probleme historischer Urteilsbildung', in: Rudolf Schieffer ed., *Beiträge zur Geschichte des Regnum Francorum* (1990) 37-56.

²⁰Fouracre, *The Age of Charles Martel*.

2008 nog een stapje verder. Hij schreef een boek over de islamitische veroveringen in Europa tussen de geboorte van Mohammed en het vierde Lateraanse Concilie. Hij noemt de slag bij Poitiers een mythe, geenszins de slag die de Arabieren heeft gestopt het Frankische rijk te teisteren.²¹ Het werk leest vlot, maar het aantal voetnoten is beperkt. Zijn argumentatie is daarom niet altijd te verifiëren. Hugh Kennedy publiceerde in 2008 een boek waarin hij alle Arabische veroveringen in kaart bracht tot het jaar 750.²² De slag bij Poitiers krijgt in vergelijking met andere werken relatief weinig aandacht, wat zijn standpunt niet minder interessant maakt. Hij zet zo de slag bij Poitiers in een breder perspectief. Tenslotte heeft Andreas Fischer het meest recente werk over Karel Martel en de slag bij Poitiers geschreven.²³ Net als Paul Fouracre wil hij een compleet beeld geven van Karel Martel, waar de slag bij Poitiers onderdeel van is.

Geen van de werken spreekt over de slag bij Poitiers als bepalend voor de geschiedenis. In tegendeel, het nuanceren of zelfs het bagatelliseren van de slag is een belangrijk doel van deze teksten. Het verheerlijken van de slag bij Poitiers door historici lijkt iets uit het verleden te zijn.²⁴ Dit wil niet zeggen dat alle neuzen dezelfde kant op staan. De hedendaagse versie van de slag bij Poitiers kent een aantal haken en ogen. In dit hoofdstuk komen vier knelpunten aan bod, die van de slag bij Poitiers een gecompliceerde gebeurtenis maken.

1.2.1. De (on)afhankelijkheid van Aquitanië

Historici zijn het erover eens dat Aquitanië een vruchtbare en rijke provincie was. Het was een gebied met florerende handel en bloeiende graanvelden. De politieke situatie in het land was niet zo onomstreden. Over de zelfstandigheid van de provincie ten tijde van de slag bij Poitiers is discussie. Rouche noemt Aquitanië 'quasiment indépendant' in de eerste plaats afhankelijk van de Basken, omdat daar de cavalerie vandaan werd gehaald.²⁵ Dat Aquitanië los stond van de rest van het Frankische Rijk is voor Paul Fouracre niet aan de orde. Er is simpelweg niet genoeg bewijs om aan te tonen dat Aquitanië onafhankelijk wilde worden of dat al was.²⁶ Andreas Fischer haalt oorkonden van de Pippiniden aan om te bewijzen dat Aquitanië wel degelijk onafhankelijk was.²⁷ Voor David Lewis is het vanzelfsprekend om aan te nemen dat Aquitanië autonoom was tot 731. Nadat hij door Karel Martel

²¹ D. L. Lewis, *God's Crucible. Islam and the making of Europe 570-1215* (London, 2008).

²² H. Kennedy, *De grote Arabische veroveringen. Het ontstaan van het islamitische rijk, van Afghanistan tot Spanje (632-750)* (Amsterdam, 2008).

²³ Fischer, *Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft*.

²⁴ Jean-Henry Roy en Jean Devoisse accentueren in hun boek over de slag bij Poitiers uit 1966 het belang van de slag voor Frankrijk.

J.H. Roy en J. Devoisse, *La Bataille de Poitiers* (Parijs, 1981).

²⁵ Rouche, 'Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers', 22.

²⁶ Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 83.

²⁷ Fischer, *Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft*, 112.

in 731 werd verslagen, moest Eudo zijn onafhankelijkheid opgeven en zijn heerschappij onder protectie van de Frankische koning plaatsen.²⁸ Lewis staat hierin alleen. De andere besproken historici zijn het erover eens dat Aquitanië pas later, na de slag bij Poitiers, moest zwichten voor het Frankische Rijk.²⁹

Volgens Rouche is Aquitanië niet alleen min of meer onafhankelijk, de provincie is bovendien wezenlijk anders dan andere gebieden ten noorden van het land van Eudo. De Gallo-Romeinse beschaving was nog deels intact en men sprak het Occitaans.³⁰ Fischer baseert zijn mening over het Aquitaanse land op het werk van Rouche en komt vanzelfsprekend tot hetzelfde oordeel.³¹ Fouracre erkent dat het gebied van Aquitanië als ‘Romeins’ werd gezien, maar benadrukt dat veel Franken aangetrokken werden door de rijkdommen van Aquitanië en dat er sprake was van een supra-regionale elite.³² Als er inderdaad zoveel vermenging tussen Franken en Aquitaniërs is geweest, is het wellicht lastig om de twee groepen te onderscheiden, als we al kunnen spreken van dé Aquitaniërs of dé Franken.

1.2.2 Een bron, meerdere interpretaties: De slag bij Toulouse

Als de Arabieren in 732 bij Poitiers verslagen worden, is dat niet voor het eerst. In 721 levert Eudo van Aquitanië een slag bij Toulouse, waarbij de Arabieren het onderspit delven. Hun leider, As-Samh, wordt gedood. Dat de slag heeft plaatsgevonden, is onder historici algemeen goed, maar de plek die de slag krijgt in de geschiedenis is variabel. Het spectrum loopt van Hugh Kennedy, die aan de slag van Toulouse net zoveel aandacht geeft als aan andere plunderingen in de jaren 720, tot Michel Rouche, die de slag bij Toulouse als een geweldige overwinning van Eudo ziet.³³ Het verschil in waarde dat aan de slag wordt gegeven is opmerkelijk, aangezien alle historici nagenoeg dezelfde bronnen gebruiken.³⁴ Het interpretatieverschil is het meest evident als de opvatting van Michel Rouche betreffende de impact van de slag wordt vergeleken met die van Fischer en Fouracre. De laatstgenoemden benadrukken dat Eudo's overwinning bij Toulouse slechts een

²⁸ Lewis gebruikt geen voetnoot om te ondersteunen dat Aquitanië ‘autonomous’ was.

Lewis, *God's Crucible*, 163.

²⁹ Rouche bestempelt de periode 751-781 als de periode waar Aquitanië haar onafhankelijkheid verloor. Wel zegt hij dat het al na de dood van Eudo fout ging.

Rouche, *L'Aquitaine. Des Wisigoths Aux Arabes (418-781)*, 111-112.

Rouche, ‘Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers’, 26.

Volgens Fouracre moest Aquitanië in 735 een deel van haar onafhankelijkheid inleveren. Zie hieronder, paragraaf 3.2.1.

Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 88-89.

³⁰ Rouche, ‘Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers’, 26.

³¹ Fischer, *Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft*, 110-111.

³² Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 81-2.

³³ Kennedy, *De grote Arabische veroveringen*, 168.

Rouche, ‘Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers’, 26.

³⁴ Zie hieronder, paragraaf 3.2.2.

tijdelijke stop van de Arabische plunderingen teweeg heeft gebracht. Rouche daarentegen, interpreteert de vierjarige rust tussen de slag bij Toulouse (721) en de plunderingen in Bourgondië (724-725) als een verdienste van Eudo. De nederlaag was dusdanig groot, dat het jaren heeft geduurd voordat de Arabieren zich opnieuw richting de Frankische landen hebben begeven.³⁵

Het interpretatieverschil is te verklaren door de opvattingen over de slag bij Toulouse in de context van de werken van de historici te plaatsen. Rouche stelt in zijn werk Eudo centraal en wil het verguisde beeld dat rond de figuur is gevormd, wegnemen. Kennedy daarentegen, beschrijft de slag bij Toulouse in een veel grotere context, namelijk die van alle Arabische veroveringen. Voor hem is deze slag *an sich* veel minder interessant. Fouracre en Fischer schrijven tenslotte een werk over Karel Martel, die geen deel heeft gehad aan de Slag bij Toulouse. Voor hen volstaat de notie dat de slag bij Toulouse de gevechten die Karel heeft gehad met de Arabieren niet heeft weten te voorkomen.

1.2.3 De dubbelrol van Karel Martel

Als de Arabieren in Aquitanië aan het plunderen zijn, besluit Eudo hulp te vragen aan Karel Martel. Deze komt hem snel te hulp en samen verslaan ze 'Abd ar-Rahman. De motieven van Karel Martel om gehoor te geven aan Eudo's hulpkreet laten zich niet eenvoudig verklaren. Tijdens de slag bij Soissons in 718 stonden beiden nog lijnrecht tegenover elkaar. Bovendien blijkt Karel Martel in 731 een aantal expedities te hebben uitgevoerd in het noorden van Aquitanië. Verschillende Frankische annalen berichten over Karels expedities naar het land van Eudo, maar spreken niet van een motief voor deze schermutselingen.³⁶ De meeste historici zijn zich ervan bewust dat ze zich op speculatief grondgebied bevinden. Fouracre bijvoorbeeld, oppert de mogelijkheid dat Karel Martel uit was op een grote buit of de kans om Eudo's macht te verkleinen. Een andere oorzaak van Karels optreden wordt genoemd in de *Voorzetting van de kroniek van Fredegar*. Eudo zou een bondgenootschap hebben geschonden.³⁷ De strafexpedities van 731 zouden een vergelding zijn van Karel Martel tegen Eudo.³⁸ Volgens Fischer is het gebruik van de term 'strafexpedities' slechts bedoeld als een rechtvaardiging van Karels daden.³⁹ Het is mogelijk dat Karel Martel bezig was met deze strafexpedities of rooftochten toen

³⁵ Rouche, 'Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers', 22.

³⁶ Zie hieronder, paragraaf 3.2.3.

³⁷ *De Voortzettingen*, 90.

³⁸ Het woord 'strafexpeditie' komt niet voor in de bronnen. Ulrich Nonn gebruikt het woord "Strafzügen" en geeft daarmee direct een interpretatie van de expedities van Karel Martel in Aquitanië. Deze interpretatie is afkomstig van de *Voortzettingen*, die sterk impliceren dat naar aanleiding van een schending van een verdrag, Karel Martel Eudo op zijn plaats wilde zetten. (zie appendix 1)

Nonn, 'Die Schlacht bei Poitiers 732 : Probleme historischer Urteilsbildung', 140.

³⁹ Fischer, *Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft*, 117.

Eudo hem om hulp vroeg.⁴⁰ Karel Martel kan niet ver weg zijn geweest, gezien de snelheid waarmee hij Eudo te hulp komt.

De beslissing van Karel Martel om de leider van Aquitanië te hulp te komen, is niet precies te achterhalen. Historici hebben verschillende motieven naar voren gebracht, die elkaar niet per definitie uitsluiten. Een van de mogelijkheden is dat Karel Martel bang was dat Tours en de bijbehorende abdij van sint Maarten zou worden leeggeroofd en platgebrand. Sint Maarten was een van de belangrijkste heiligen in het hele Frankische Rijk.⁴¹ Een machtsfactor kan ook meegespeeld hebben. Als Karel Martel zou winnen in Poitiers, zou hij zijn macht in Bourgondië kunnen vergroten.⁴² Een derde mogelijkheid is dat Eudo Karel Martel simpelweg om hulp heeft gevraagd. Deze theorie steunt op het bestaan van een verdrag tussen de twee legeraanvoerders. Dit verdrag, hierboven genoemd in de *Voortzetting van de Kroniek van Fredegar*, is geschonden volgens de bron, maar bestaat dan nog wel. Deze *amiticia* tussen Eudo en Karel Martel zou verplichten tot wederzijdse hulp en raad.⁴³

1.2.4 De datering en locatie van de slag bij Poitiers

Hoewel de slag bij Poitiers al eeuwen geleden gestreden is, zijn op essentiële vragen als ‘wanneer’ en ‘waar’ nog steeds geen sluitend antwoord gegeven. Als het gaat om de datering van de slag, zijn er twee overheersende theorieën. De traditionele datering is oktober 732, in navolging van verschillende Frankische annalen.⁴⁴ Roger Collins beargumenteert dat de slag bij Poitiers plaatsgevonden moet hebben in 733.⁴⁵ Hij gebruikt hierbij onder meer de *Kroniek van 754*. Volgens deze bron is ‘Abd ar-Rahman aangesteld in 731 en heeft hij bijna drie jaar geregeerd.⁴⁶ Aangezien ‘Abd ar-Rahman gestorven is tijdens de slag bij Poitiers en daarmee zijn regeringsperiode is geëindigd, moet de slag in 733 hebben plaatsgevonden. Hoewel deze opvatting in de

⁴⁰ R. Collins, ‘Deception and Misinterpretation in Early Eighth Century Frankish Historiography: Two Case Studies’, in: J. Jarnut, U. Nonn en M. Richter ed., *Karl Martell in Seiner Zeit* (1994) 227-248, 239.

⁴¹ Rouche, ‘Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers’, 24.

⁴² Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 88.

⁴³ A. Staudte-Lauber, ‘*Carlus princeps regionem Burgundie sagaciter penetravit*. Zur Schlacht von Tours und Poitiers und dem Eingreifen Karl Martells in Burgund’, in: J. Jarnut, U. Nonn en M. Richter ed., *Karl Martell in Seiner Zeit* (1994) 79-100, 82.

⁴⁴ De acht meest contemporaine annalen geven het jaartal 732 als het jaar waarin de slag bij Poitiers heeft plaatsgevonden.

Annales Petaviani (687-800), ed. G.H. Pertz, MGH, SS 1 (1826) 7-13, 9; *Annales Laureshamenses*, 24; *Annales Alamannici* (708-789), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 22-30, 24; *Annales Sancti Amandi* (687-810), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 6-10, 8; *Annales Tiliani* (708-807), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 6-8, 8 *Annales Laubacenses* (687-926), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 7-15, 9 *Annales Mosellani* (703-797), ed. J.M. Lappenberg, MGH SS 16 (1859) 494-499, 495 ; *Annales Nazariani* (708-790), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 23-31, 25.

⁴⁵ Voor de volledige argumentatie van Roger Collins, zie: R. Collins, *The Arab Conquest of Spain, 710-797* (Oxford, 1989) 90-91.

⁴⁶ *De kroniek van 754*, 143. De vertaler van de kroniek gaat zelf wel uit van het jaartal 732 als sterfjaar van ‘Abd ar-Rahman.

twintigste eeuw onder menig historicus leefde, lijkt het tij in de eenentwintigste eeuw gekeerd en de knoop doorgehakt.⁴⁷ Alle onderzochte geschiedkundige werken uit de eenentwintigste eeuw gaan uit van het jaartal 732 of laten het eindoordeel in het midden. Paul Fouracre stelt dat hoewel er wat voor de argumentatie van Collins te zeggen is, hij geen argumenten geeft tegen het gebruik van de Frankische annalen. Bovendien, zo stelt Fouracre, maakt het niet uit of de slag in 732 of 733 heeft plaatsgevonden, want de chronologie wordt er niet door verstoord.⁴⁸ De datering van de slag bij Poitiers is misschien wel het beste voorbeeld hoe historici aan de ene bron meer waarde toekennen dan de andere. *De kroniek van 754* geeft meer details en is vrij snel na de slag geschreven, terwijl de Frankische annalen numeriek in de meerderheid zijn, maar weinig details geven. Een keuze maken tussen de twee lijkt in eerste instantie simpelweg arbitrair.

Een ander heet hangijzer is de locatie van de slag. Er is geen enkel spoor van een slagveld overgeleverd. Veruit de meeste bronnen vermelden dat Poitiers door de Arabieren is aangedaan voordat Karel Martel en Eudo hen versloegen. Historici gaan ervan uit dat de Arabieren op weg waren naar Tours, naar de kerk en abdij van sint Maarten, een plaats vol rijkdom, die het plunderen waard is. In dat geval moet het slagveld ergens tussen Poitiers en Tours in liggen. Vlakbij Poitiers ligt het plaatsje Moussais-la-Bataille. Hier in de buurt zou de slag plaats gevonden kunnen hebben.⁴⁹ De argumentatie die Roy en Devois geven voor deze locatie is weinig overtuigend en dit realiseren ze zelf ook.⁵⁰ Bij Moussais is een skelet van een Arabier opgegraven met wapens en relieken. De Arabieren zagen in de dood van 'Abd ar-Rahman een martelaarsdood en martelaren werden begraven waar ze gestorven waren. Het is niet te achterhalen of het skelet inderdaad van 'Abd ar-Rahman is geweest, maar misschien was op deze plek het Arabische legerkamp. Anderen beweren dat de slag dichterbij Tours plaats gevonden moet hebben en daarom zou de 'slag bij Poitiers' de 'slag bij Tours' genoemd moeten worden. Lewis beweert dat deze stellingname een roep van de Engelsen is om 'hun' slag bij Poitiers in 1356 meer aandacht te geven.⁵¹ Uit de contemporaine bronnen is ook geen sluitende conclusie te trekken. Een aantal korte Frankische annalen vermeldt dat de slag heeft plaatsgevonden 'ad Pectavis'.⁵² Het woordje 'ad', wat 'bij' betekent, kan ruim geïnterpreteerd worden.

⁴⁷ Jean-Henri Roy en Jean Devoisse schreven in 1966 een compleet boek over de slag bij Poitiers. Het is lang invloedrijk gebleken. Zij stelden dat de slag bij Poitiers zich had afgespeeld in oktober 733.

Roy en J. Devoisse, *La Bataille de Poitiers*.

⁴⁸Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 87-88.

⁴⁹Zowel Ruche als Kennedy houden Moussais-la-Bataille aan als waarschijnlijke locatie van de slag van Poitiers.

Rouche, 'Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers', 24,.

Kennedy, *De grote Arabische veroveringen*, 370.

⁵⁰ Roy en Devoisse beargumenteren de keuze voor Moussais-la-Bataille : Roy en Devoisse, *La Bataille de Poitiers*, 203-204.

⁵¹ Lewis, *God's Crucible*, 160.

⁵² *Annales Alamani*, 243; *Annales Laureshamenses*, 24; *Annales Nazariani*, 25.

Het kan een afstand van vijf kilometer zijn, maar ook vijftig.⁵³ Bij gebrek aan overtuigend archeologisch bewijs of concrete lokalisatie in de bronnen, is er geen antwoord te geven op de vraag waar de slag bij Poitiers zich precies heeft afgespeeld.

⁵³ Roy en Devoisse, *La Bataille de Poitiers*, 201-202.

2. Getuigen uit het verleden

In het vorige hoofdstuk is een reconstructie gemaakt van de slag bij Poitiers en de gebeurtenissen rondom de slag. Historici hebben verschillende bronnen gebruikt om hun versie van de geschiedenis te vertellen. In sommige gevallen spreken de bronnen elkaar tegen en worden historici uitgenodigd een keuze te maken. Er hoeft niet altijd een keuze gemaakt te worden en soms vullen bronnen elkaar aan. Toch zal blijken dat sommige historici neigen aan een bepaalde bron meer waarde te hechten dan andere. Om inzicht te bieden in dit web van mogelijkheden, zal ik uiteenzetten wat voor soorten bronnen, onderverdeeld naar genre, er voor het historisch onderzoek naar de slag bij Poitiers gebruikt worden.

2.1 Frankische annalen

In de achtste eeuw worden annalen populair in het Frankische Rijk. Traditioneel heeft men de oorsprong van de annalen in de paastabellen gezocht. In de paastabellen werden in de loop der tijd historische gebeurtenissen toegevoegd. Rosamond McKitterick stelt dat het ‘productiever’ zou zijn als de annalen een ontwikkeling parallel aan de paastabellen hebben doorgemaakt.⁵⁴ Zeker is dat in de achtste eeuw veel annalen zijn geproduceerd. De meest uitgebreide annalen, de *Frankische Rijksannalen*, de *Vroege annalen van Metz* en de *Kroniek van Lorsch*, hebben meer weg van een kroniek dan van annalen, omdat ze uitgebreid verslag doen van gebeurtenissen.⁵⁵ De meeste annalen zijn zo kort dat er in een jaar slechts één gebeurtenis in één enkele zin besproken wordt.⁵⁶

2.1.1 Eigenschappen van de Frankische Annalen

In essentie zijn de middeleeuwse annalen niet meer dan korte beschrijvingen van gebeurtenissen, geordend naar incarnatiejaren.⁵⁷ Eerder werd er vaak gebruik gemaakt van regeringsjaren van koningen en indictiejaren, de jaren waarin een bepaald soort belasting moest worden betaald. De annalen dateren in jaren na de menswording van Christus, zoals wij dit nu nog steeds doen. In tegenstelling tot de kronieken, bestaan annalen uit een op het eerste gezicht onsamenhangende verzameling van korte beschrijvingen, slechts verbonden door de chronologische indeling. Bij gebrek aan narratief karakter en vanwege het gebruik van de *Anno*

⁵⁴ R. McKitterick, *Perceptions of the Past in the Early Middle Ages* (Notre Dame, Indiana, 2006) 68.

⁵⁵ In het klooster van Lorsch zijn uitgebreide en korte annalen geschreven. Aangezien de uitgebreide annalen van Lorsch ook wel ‘korte kroniek van de Franken’ wordt genoemd, zal ik de uitgebreide annalen duiden met de woorden *Kroniek van Lorsch*.

⁵⁶ Bij de annalen van Poitiers bijvoorbeeld, wordt in een enkele zin over de slag bij Poitiers bericht: *Karolus habuit bellum contra Saracenos in mense Octobri, die sabbato. Annales Petaviani*, 9.

⁵⁷ Goosmann, *Memorable Crises. Carolingian Historiography and the Making of Pippin's Reign, 750-900*, 33.

Domini datering, kunnen annalen op elk gewenst punt beginnen, het ontstaan van de wereld en de wereldgeschiedenis negerend. Ondanks de schijnbare zakelijkheid van de annalen, zijn ze net zo politiek en religieus getint als bijvoorbeeld de kronieken. Het gebruik van incarnatiejaren geeft een directe relatie met God weer. Men schreef alleen gebeurtenissen op die blijk gaven van Gods inmenging in de wereld.⁵⁸ Een belangrijk onderdeel hiervan waren de daden van koningen.

De annalen zijn, net als andere Karolingische bronnen, gemaakt in opdracht van de lokale aristocratie, voor hun entourage.⁵⁹ De lokale aristocratie zag in de annalen een middel om hun politieke voorkeur uit te spreken en een collectief geheugen te creëren.⁶⁰ De keuze een gebeurtenis al dan niet op te nemen in annalen is hierdoor geenszins willekeurig, zeker niet in het licht van de religieuze bijklank die annalen met zich meedragen. Er wordt terecht gezegd dat annalen bedoeld zijn om de gevoelens en de opvattingen van de elite over het nabije verleden tot uiting te brengen.⁶¹

Hoewel veel annalen ophouden in de negende eeuw en hiermee een duidelijk product van de Karolingische tijd zijn, omvatten sommige annalen een veel grotere geschiedenis. De *Annalen van Melk* en de *Annalen van Regensburg* beginnen bijvoorbeeld bij Christus of het begin van de wereld en gaan door tot de twaalfde eeuw.⁶² De meeste annalen die tot de elfde of twaalfde eeuw doorgaan, hebben echter hun oorsprong in de achtste of negende eeuw. Op deze manier verbindt de lokale aristocratie zich met de Karolingische dynastie.

2.1.2 *Problemen met de Frankische Annalen*

Het genre van de Frankische annalen is moeilijk te doorgronden. Veel cruciale informatie is voor de moderne historicus niet meer te achterhalen. De auteur is vaak onbekend, datering is onzeker en kwantitatieve gegevens zijn misleidend. Daarnaast moet men niet vergeten dat de annalen in opdracht van de (lokale) aristocratie zijn geschreven en dat deze aristocratie zo zijn eigen redenen had om annalen te laten optekenen.

Het dateren van de Frankische annalen brengt een aantal problemen met zich mee. Ten eerste hebben annalen, in tegenstelling tot andere geschreven werken, meerdere en anonieme auteurs. Hierdoor is er geen grove datering mogelijk naar aanleiding van het leven van de auteur. Bovendien is het niet na te gaan of annalen

⁵⁸ Goosmann, *Memorable Crises*, 36.

⁵⁹ M. Innes en R. McKitterick, 'The Writing of History', in: R. McKitterick ed., *Carolingian Culture: Emulation and Innovation*, (Cambridge, 1994) 193-220, 201.

⁶⁰ McKitterick, *Perceptions of the Past in the Early Middle Ages*, 81.

Erik Goosmann stelt dit sterker in: Goosmann, *Memorable Crises*, 38.

⁶¹ R. McKitterick, 'Constructing the Past in the Early Middle Ages: The Case of the Royal Frankish Annals' *Transactions of the Royal Historical Society, sixth series*, vol. 7 (1997) 101-129, 103.

⁶² *Annales Mellicenses (1-1123)*, ed. W. Wattenbach, MGH SS 9 (1851) 484-501.

Annales Ratisponenses (1-1167), ed. W. Wattenbach, MGH SS 17 (1861) 579-588.

elk jaar bijgewerkt werden of dat er voor decennia tegelijk opgeschreven werd. Hoewel er lange tijd gedacht werd dat de *Korte annalen van Lorsch* wel elk jaar bijgehouden werden, beweert McKitterick dat ze waarschijnlijk door de auteur in retrospectief geschreven zijn.⁶³

Naast problemen in de datering van de annalen, bestaat er onzekerheid over de originaliteit. Na een vluchtige blik op de *Kroniek van Lorsch* bijvoorbeeld, blijkt de passage over Karel Martel en de Saracenen, die meerdere jaren bestrijkt, vrijwel identiek te zijn aan die van de *Annalen van Fulda* en aan de *Annalen van Hildesheim*.⁶⁴ De *Annalen van Metz* vertonen verdachte gelijkenissen met deze teksten. De passages van de uitgebreide annalen komen op hun beurt weer grotendeels overeen met de *Voortzettingen van de Kroniek van Fredegar*.⁶⁵ Er lijkt hier sprake te zijn van een bewuste Karolingische poging om de geschiedenis uniform te maken of men schreef gemakzuchtig van elkaar over.

Het klooster van Lorsch speelt een grote rol in het proces de geschiedenis uniform te maken. De *Korte annalen van Lorsch* en de *Annalen van het klooster van Nazarius* hebben opvallende gelijkenissen. De korte beschrijving van de slag bij Poitiers is identiek. Dit is niet geheel verwonderlijk, als men bedenkt dat de stoffelijke resten van de heilige Nazarius in Lorsch lagen en het bijbehorende klooster zich daar ook bevond. Er wordt gezegd dat ook de *Annalen van kloosters aan de Moezel* en de *Annalen van Alemannië* aan de *Korte annalen van Lorsch* verbonden waren in die tijd.⁶⁶ Er vond dus volop uitwisseling plaats tussen de kloosters en annalen werden overgeschreven.⁶⁷

Een tweede probleem betreffende de originaliteit van de documenten is zichtbaar bij de *Frankische Rijksannalen*. Van deze annalen is een manuscript overgeleverd waaruit blijkt dat de tekst in de negende eeuw is herzien en een aantal passages is toegevoegd.⁶⁸ Dit impliceert dat de annalen, bijvoorbeeld bij een verandering in de politiek, achteraf gewijzigd konden worden.

2.2 Kronieken

Het genre van middeleeuwse kronieken is divers. De ruimte ontbreekt om dit genre uitgebreid te bespreken. Wel zal ik wijzen op een aantal grote verschillen in vergelijking met de annalen. Ten eerste zijn kronieken literaire werken en worden

⁶³ McKitterick, *Perceptions of the Past in the Early Middle Ages*, 76-77.

⁶⁴ Het is opmerkelijk dat Rosamund McKitterick beweert dat de *Annalen van Fulda* onafhankelijker zijn dan nu wordt gedacht, gezien de overeenkomsten in de passage betreffende de slag bij Poitiers met de andere grote annalen.

R. McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World* (Cambridge 2004) 34.

⁶⁵ Zie paragraaf 2.2.1

⁶⁶ McKitterick, *Perceptions of the Past in the Early Middle Ages*, 77.

⁶⁷ Ibidem, 82. Rosamund McKitterick stelt ook dat annalen uitgewisseld worden en overgeschreven. Ze noemt de annalen van St. Gallen en Reichenau als voorbeeld.

⁶⁸ Ibidem, 68-80.

gebeurtenissen aan elkaar verbonden, terwijl in annalen losse gebeurtenissen vermeld staan. Bovendien moeten kronieken een context creëren voor een bepaalde gebeurtenis, terwijl het voor annalen volstaat slechts het incarnatiejaar te benoemen. Met als gevolg dat de kroniek een narratief is, dat een ‘complete’ geschiedenis vertelt vanaf het begin van de wereld of de geboorte van Christus.

Er zijn twee kronieken die uitgebreid melding maken van de slag bij Poitiers en historici hebben hier dankbaar gebruik van gemaakt. De *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar* en de *Kroniek van 754* zijn de twee contemporaine bronnen die de historiografie van de slag bij Poitiers goeddeels hebben gevormd. In tegenstelling tot de annalen, is de *Kroniek van 754* niet afkomstig van Karolingische pennen, maar vindt haar oorsprong in een christelijk klooster in Spanje. De *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar* daarentegen, zijn wel sterk overgoten met een Frankisch sausje. Een groot aantal historici vindt dit sausje zo dik, dat de bron als zeer onbetrouwbaar wordt bestempeld. Opmerkelijk is dat de *Kroniek van 754* in veel gevallen nog fier op zijn voetstuk staat. In de komende paragrafen komen de twee kronieken als bron aan bod. In het volgende hoofdstuk zal specifiek ingegaan worden op het gebruik van de kronieken in de historiografie van de slag bij Poitiers.

2.2.1 De ‘Voortzettingen van de kroniek van Fredegar’

De *Kroniek van Fredegar* vertelt over de geschiedenis van het Frankische rijk en is geschreven rond het jaar 660. Hoewel de kroniek waarschijnlijk is geschreven door Fredegar, is er niets over de auteur bekend. Nog mysterieuzer zijn de *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar*. Er is geen consensus over het aantal auteurs van deze tekst, die verder gaat waar Fredegar is geëindigd en doorloopt tot uiterlijk 786 AD.⁶⁹ De *Voortzettingen* zijn in vier delen op te delen. Het eerste deel, dat tot het jaar 727 gaat, bestaat min of meer uit een kopie van de *Liber Historia Francorum*, een Neustrische kroniek. Waarschijnlijk schreef de eerste auteur van de *Voortzettingen* vanaf 727 en moest hij het gat tussen hem en Fredegar overbruggen.⁷⁰ In 751 houdt de eerste voortzetting op. Een aantal pagina’s is letterlijk blanco gelaten. De exacte reden hiervoor is onbekend, maar staat waarschijnlijk in verband met Pepijn, die in deze jaren de koningskroon van de Merovingers afneemt.⁷¹ De tweede voortzetting dateert van 753 tot 768. De *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar* stonden waarschijnlijk onder auspiciën van Childebrand, halfbroer van Karel Martel, en diens zoon Nibelung. Het gevolg van Childebrands invloed op de tekst is dat de kroniek de status van de Karolingers rechtvaardigt en hun vijanden kleineert.

Net als een aantal Frankische annalen, staan de *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar* niet op zichzelf. De *Annalen van Metz* leunen bijvoorbeeld sterk op de *Voortzettingen*. De beschrijvingen van de slag bij Poitiers zijn grotendeels

⁶⁹ Goosmann, *Memorable Crises*, 53.

⁷⁰ Erik Goosmann zet uitgebreid de compositie van de *Voortzetting van de kroniek van Fredegar* uiteen. *Ibidem*, 49-54.

⁷¹ *Ibidem*, 52.

overgenomen.⁷² In de *Kroniek van Lorsch*, die in verbinding staat met andere annalen, worden veel dezelfde formuleringen gebruikt en ze slaan een met de *Voortzettingen* vergelijkbare pro-karolingische toon aan.

2.2.2 De 'Kroniek van 754' en de 'Kroniek van Moissac'

De *Kroniek van 754* is in tegenstelling tot de annalen en de *Kroniek van Fredegar* niet in het Frankische rijk geschreven, maar in Spanje. De anonieme auteur was waarschijnlijk een christelijke geestelijke in het Arabische gebied. Hij kende de Arabische cultuur en had geen sterke band met de Franken. Er zijn aanwijzingen dat hij wel verbonden was met het hof van Córdoba.⁷³ In de kroniek, die loopt van 611 tot en met 754, staat de verovering van Spanje door de Arabieren centraal, hoewel de Byzantijnse geschiedenis ook aan bod komt. Zelf gaat de auteur verder waar Isidorus van Sevilla is gestopt, maar er is geen kroniek bekend die de geschiedenis behandelt direct na de *Kroniek van 754*.⁷⁴ Het werk van de Spaanse kroniekschrijver is volgens velen lange tijd ongeëvenaard gebleven. Hier is wat voor te zeggen, als je bedenkt dat het de meest gebruikte bron is om de slag bij Poitiers te beschrijven. Het werk is de eerste bekende christelijke bron geschreven in Spanje, die over de Arabische veroveringen bericht.⁷⁵

Naast de veelbesproken *Kroniek van 754*, is er een andere kroniek geschreven die veel autoriteit geniet. De *Kroniek van Moissac* is waarschijnlijk in de achtste eeuw geschreven in Narbonne.⁷⁶ In de bron staat een relatief uitgebreid verslag van de Arabische invallen in de Frankische gebieden en de tekst bevat waardevolle details.

2.2.3 De geschiedenis vanuit Arabisch oogpunt

De historiografie over de Arabische invasie van Aquitanië en de andere Frankische gebieden steunt grotendeels op christelijke bronnen. Arabische bronnen zijn er echter ook, vaak al aan het eind van de negentiende eeuw of aan het begin van de twintigste eeuw in het Engels of Frans vertaald. Er zijn niet veel Arabische

⁷² Vergelijk de passage over de slag bij Poitiers in de *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar*, de *Annalen van Metz*, de *Kroniek van Lorsch* en de *Annalen van Fulda*.

De Voortzettingen, 90-91.

Annales Mettenses Priores, ed. B. De Simson, MGH SS rer. Germ 10 (1905) 1-98, 27.

Annales Laurissenses minores (Chronicon breve Francorum Laurissense) (680-817), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 114-123, 114.

Annalium Fuldensium pars prima (Seligenstadensis) auctore Einhardo A. 714-838, ed. F. Kurze, MGH SS rer. Germ. 7 (1891) 1-28, 1-2.

⁷³ K.Baxter Wolf, *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain* (Liverpool 1999) 27.

⁷⁴ Isidorus van Sevilla schreef de kroniek *Geschiedenis van de koningen van de Gothen*.

Isidorus van Sevilla, *Geschiedenis van de koningen van de Gothen*, vertaald in het Engels door: Kenneth Baxter Wolf, *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain* (Liverpool 1999) 79-110.

⁷⁵ Collins, *The Arab Conquest of Spain, 710-797*, 27.

⁷⁶ Baxter Wolf, *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, 87-88.

geschiedwerken bekend uit de achtste en negende eeuw. Het vroegste Arabische geschiedwerk dat bericht over de Arabische veroveringen in Aquitanië is *De Geschiedenis van de verovering van Spanje*. Deze geschiedenis is in de negende eeuw opgeschreven door de Arabier Ibn 'Abd al-Hakam.

Inhoudelijk biedt de Arabische bron een interessante kijk op de geschiedenis. In de passage over de slag bij Poitiers wordt bijvoorbeeld gezegd dat er een gigantische buit uit het Frankische Rijk was gehaald. Bij de buit zat een 'gouden tafelpoot, versierd met parels, hyacinten en smaragden.'⁷⁷ De tafelpoot is afkomstig van een tafel die versierd was met verschillende soorten kostbaarheden.⁷⁸ 'Abd ar-Rahman laat hem kapot maken en verdeelt de stukken. Hierop wordt de legerleider door een zekere Ubeida bedreigd. 'Abd ar-Rahman antwoordt hierop: "Als hemel en aarde een chaos zouden zijn, dan zal de Genadige de vromen onder hen bevrijden." Vervolgens gaat hij voor de tweede maal op expeditie tegen de Franken en sterft een martelaarsdood.⁷⁹

In zekere zin biedt *De geschiedenis van de verovering van Spanje* een nieuw perspectief, omdat het een positief beeld schetst van de Arabische leider 'Abd ar-Rahman.⁸⁰ Bovendien geeft deze bron informatie over het karakter van de Arabieren uit die tijd, zo niet van de Arabieren uit de negende eeuw. In het werk is een grote rol voor buit en plunderingen weggelegd, wat impliceert dat de Arabieren een roofzuchtig volk waren. Het is jammer dat hedendaagse historici voorbijgaan aan deze bron, omdat hij bijvoorbeeld kan bijdragen aan het historisch debat over de motieven van het leger van 'Abd ar-Rahman om Aquitanië aan te doen. In dit onderzoek is er geen ruimte voor, maar een uitvoerige analyse van deze bron is een onderzoek waard.

2.3 Heiligenlevens

Omdat hij de Arabieren heeft verslagen bij Poitiers, is Karel Martel in de latere geschiedschrijving vaak afgeschilderd als de redder van het christendom. Contemporaine geestelijken dachten daar anders over. Karel Martel voerde een 'seculariserende politiek', waarbij hij veel kerkgoederen in bezit nam.⁸¹ Ik ben me bewust van het anachronisme 'secularisatie'. Hiermee wordt bedoeld dat Karel Martel zichzelf kerkelijke bezittingen toe-eigende, waardoor deze in zijn wereldlijke handen terecht kwamen. Wellicht is dit de reden waarom de contemporaine

⁷⁷ Ibn 'Abd al-Hakam, *De geschiedenis van de verovering van Spanje*, vertaald in het Engels door: J.H. Jones, *Ibn Abd el-Hakem, History of the Conquest of Spain* (Göttingen, 1858) 33.

⁷⁸ Ibn 'Abd al-Hakam, *De geschiedenis van de verovering van Spanje*, 21.

⁷⁹ Ibidem, 33.

⁸⁰ Ibidem, 33. Hij noemt 'Abd ar-Rahman een goede man. Het is niet zeker of dit een stijlfiguur is of dat de auteur dit oprecht meent. Hij schrijft zonder twijfel ten goede van de beeldvorming over 'Abd ar-Rahman.

⁸¹ U. Nonn, 'Das Bild Karl Martells in mittelalterlichen Quellen' in: J. Jarnut, U. Nonn en M. Richter ed., *Karl Martell in Seiner Zeit* (1994) 9-22, 9-10.

heiligenlevens niet bijzonder positief zijn over Karel Martel. Het openlijk uiten van kritiek op Karel Martel in de hagiografie begint volgens Ulrich Nonn pas in het midden van de negende eeuw, bij Hinkmar van Reims.⁸²

De heilige Pardulfus was een tijdgenoot van Eudo. Hij stierf twee jaar na de leider van Aquitanië, in 737. Snel daarna is het heiligenleven, de *Vita Pardulfi* opgeschreven. Pardulfus was abt van het klooster van Guéret, in het bisdom Limoges. Hij is al een oude man als de Arabieren richting het klooster trekken. Het klooster wordt ontruimd, de monniken vluchten, maar Pardulfus blijft achter. De Arabieren staan aan de poort, maar besluiten het klooster alsnog links te laten liggen.⁸³ Vlak voor de dood van de abt krijgt hij een visioen, waarin hij de trompet hoort die Eudo naar de hemel roept.

Een tweede heiligenleven dat bericht over Karel Martel is dat van bisschop Eucherius van Orléans. Hij stierf in 738 en snel daarna kwam zijn Leven, de *Vita Eucherii* tot stand. De bisschop had openlijk kritiek op Karel Martel vanwege zijn eerder genoemde ‘secularisatie politiek’. Hierop werd hij verbannen door Karel Martel.

Het laatste heiligenleven dat over de invallen van de Arabieren in Aquitanië bericht is de *Vita* van paus Gregorius II. In het Leven van de paus is een brief opgenomen waarin Eudo verslag doet van zijn gevecht tegen de Saracenen. Tijdens de slag zouden 375.000 Saracenen gestorven zijn, tegenover slechts 1.500 Frankische slachtoffers.⁸⁴ Deze tot de verbeelding sprekende getallen zijn meer dan eens overgenomen. Paulus Diaconus bijvoorbeeld, schreef deze getallen onterecht toe aan de slag bij Poitiers.⁸⁵ Het is echter onwaarschijnlijk dat deze getallen betrekking hebben op de slag bij Poitiers in 732, aangezien de paus een jaar eerder was gestorven. Waarschijnlijk gaat het om Eudo’s overwinning bij de slag bij Toulouse in 721. Mede vanwege de vergissing van Paulus Diaconus, hebben latere

⁸² Nonn, ‘Das Bild Karl Martells in mittelalterlichen Quellen’, 15.

⁸³ *Vita Pardulfi*, 33-34. Voor de Nederlandse vertaling, zie appendix 2.

⁸⁴ *Het leven van Gregorius II*, vertaald in het Engels door : R. Davis, *The Lives of the Eighth-Century Popes* (Liverpool, 1992) 8.

In een campagne van de Franken tegen de Saracenen, werden de Saracenen omsingeld en afgesneden. De brief van Eudo, hertog van de Franken, aan de paus berichtte dat 375.000 Saracenen waren gedood op een dag. Men zei dat slechts 1.500 Franken waren gedood in de oorlog. Hij voegde toe dat wat betreft de drie sponzen die de paus hem had toegestuurd als een zegening het jaar ervoor, afkomstig van zijn eigen tafel: Toen de oorlog begon, heeft Eudo, prins van Aquitanië, de sponzen gegeven aan zijn mensen om in kleine stukjes op te eten. En van degenen die hieraan deelnamen, is niemand gewond geraakt of gestorven.

Vertaling uit het Engels door de auteur.

⁸⁵ *Carolus siquidem cum Eudone Aquitaniae principe tunc discordiam habebat. Qui tamen in unum se coniungentes, contra eosdem Saracenos pari consilio dimicant. Nam inruentes Franci super eos, trecenta septuaginta quinque millia Sarracenorum interimerunt; ex Francorum vero parte mille et quingenti tantum ibi ceciderunt. Eudo quoque cum suis super eorum castra inruens, pari modo multos interficiens, omnia devastavit.* Paulus Diaconus, *Historia Longobardorum*, ed. G. Waitz, MGH SS rer. Lang. VI (1878) 45-187.

Het is opmerkelijk dat Paulus de Diaken in de laatst geciteerde zin beweert dat Eudo het legerkamp van de Arabieren aanviel en velen doodde. Was het legerkamp toch niet leeg, zoals de *Kroniek van 754* beweert, of verwacht Paulus nu de slag bij Toulouse met de slag bij Poitiers?

geschiedschrijvers de 375.000 gevallen Saracenen toegeschreven aan Karel Martel tijdens de slag bij Poitiers.⁸⁶

2.4 Historici over de bronnen

Alle onderzochte hedendaagse historische werken geven aan dat de *Voortzettingen van de Kroniek van Fredegar* onbetrouwbaar zijn. De Karolingische invloed is alomtegenwoordig en de kroniek zegt meer over de manier van Karolingische geschiedschrijving dan over de werkelijke gebeurtenissen. Dat wil niet zeggen dat de bron wordt genegeerd. Als er geen alternatieve bron is om gaten te vullen, worden de *Voortzettingen van de Kroniek van Fredegar* weldegelijk gebruikt.⁸⁷ De hedendaagse historici vinden de *Kroniek van 754* wel een waardevolle toevoeging vanwege het unieke karakter, de details en het gebrek aan Karolingisch sausje. In tegenstelling tot de informatie uit de *Voortzetting van de kroniek van Fredegar*, wordt de *Kroniek van 754* als autoriteit gezien.⁸⁸ Dit terwijl er heel weinig van de achtergrond van de auteur bekend is en onzeker is wat diens motieven waren.

Met de korte Frankische Annalen, die net zo geïnitieerd door de Karolingische aristocratie blijken te zijn als de *Voortzetting van de Kroniek van Fredegar*, hebben historici minder moeite. Er zijn acht contemporaine annalen, die vooral gebruikt worden als grondslag voor de datering van de slag bij Poitiers. Wat historici zich vaak niet realiseren is dat deze acht annalen grotendeels verbonden zijn door het klooster van Lorsch.⁸⁹ Kwantitatieve analyse, zoals Ulrich Nonn op deze annalen loslaat, is dus invalide.⁹⁰

De heiligenlevens, hoewel van religieuze aard en geschreven met een duidelijk doel, worden door de historici waardevol geacht. Vooral de *Vita Pardulfi* kan worden gebruikt om meer te weten te komen over Aquitanië.⁹¹ Andreas Fischer stelt de *Vita Pardulfi* boven de Frankische bronnen als hij beweert dat de Arabieren na de slag bij Poitiers plunderend door Limousin trokken.⁹² De heiligenlevens worden met name waardevol geacht omdat ze niet zo sterk zijn overgoten met een Karolingisch sausje en Eudo in een positief daglicht wordt gesteld.

⁸⁶ Nonn, 'Die Schlacht bei Poitiers 732 : Probleme historischer Urteilsbildung' 47.

⁸⁷ In de *Voortzettingen* wordt uitgebreid verteld hoe Avignon in 737 wordt heroverd. Dit is een bijzonder gedetailleerd verslag waar ook Childebrand, de broer van Karel Martel, in voor komt. Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 96-97.

⁸⁸ Paul Fouracre bijvoorbeeld, zet de *Kroniek van 754* en de *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar* recht tegenover elkaar en geeft, omdat volgens hem de *Kroniek van Fredegar* te onbetrouwbaar is, de *Kroniek van 754* gelijk. Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 86-87.

⁸⁹ Ulrich Nonn onderscheid acht contemporaine annalen die over de slag bij Poitiers berichten: *Annales Petaviani*, 7-13 ; *Annales Laureshamenses*, 21-39 ; *Annales Alamannici* 22-30 ; *Annales Sancti Amandi*, 6-10 ; *Annales Tiliiani*, 6-8 ; *Annales Laubacenses*, 7-15 ; *Annales Mosellani*, 494-499 ; *Annales Nazariani*, 23-31.

⁹⁰ Nonn, 'Die Schlacht bei Poitiers 732 : Probleme historischer Urteilsbildung' 43-44.

⁹¹ Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 85-86.

⁹² Fischer, *Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft*, 118.

Een ander perspectief biedt de Arabische bron door Ibn ‘Abd al-Hakam. Dat geen van de onderzochte historici hier aandacht aan besteedt is jammer. Hoewel de auteur de slag bij Poitiers afdoet in een enkele zin, kan er wel degelijk wat over de context van de slag worden gezegd. In de huidige reconstructie wordt grotendeels voorbij gegaan aan de motieven van ‘Abd ar-Rahman om Aquitanië binnen te vallen. Deze bron geeft een extra argument om te stellen dat de Arabieren slechts op rooftocht waren.

3. De slag bij Poitiers in de achtste eeuw

De reconstructie van de slag bij Poitiers uit het eerste hoofdstuk is gebaseerd op de reconstructies van historici die op hun beurt gebaseerd zijn op de in hoofdstuk twee behandelde bronnen. In dit hoofdstuk zal duidelijk worden welke bronnen nu precies wat zeggen over de slag en in wat voor perspectief ze de slag plaatsen. Daarna zal ik de discussiepunten zoals in het eerste hoofdstuk beschreven, analyseren aan de hand van de bronnen.

3.1. Wat zeggen de bronnen over de slag zelf

Details over de slag bij Poitiers zijn schaars. De *Kroniek van 754* is de enige bron die een gedetailleerd verslag geeft. De tot de verbeelding sprekende anekdote is, waar of niet, geïntegreerd in de geschiedenisboeken. Dat een geschreven bron uit de achtste eeuw uitwijdt over de slag, zegt iets over de waarde die men in die tijd toekende aan de gebeurtenis. Deze waarde kan groot zijn, bijvoorbeeld omdat de slag zich dicht bij huis heeft afgespeeld. In zo een geval komen misschien interessante details naar voren, bijvoorbeeld door mondelinge getuigenverslagen die opgeschreven zijn, die de grote lijnen van de gebeurtenis ondersteunen.

3.1.1. De 'Kroniek van 754' als alleenheerser over de slag bij Poitiers

De twee meest uitgebreide verslagen van de slag bij Poitiers zijn die uit de *Kroniek van 754* en de *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar*. De twee bronnen vullen elkaar soms aan, maar meestal spreken ze elkaar tegen. De eerstgenoemde bron is vanuit Spaans perspectief geschreven, de *Voortzettingen van de Kroniek van Fredegar* spreekt vanuit Frankisch oogpunt. De meest evidente tegenstelling in de bronnen is de manier waarop ze de slag bij Poitiers beschrijven. De *Kroniek van 754* geeft het meest uitgebreide verslag.⁹³ Karel Martel komt Eudo te hulp met zijn leger, dat sterker is dan die van de Arabieren. Na zeven dagen schermutselingen komt het tot een gevecht, dat de Franken zonder problemen lijken te winnen. 'Abd ar-Rahman wordt gedood door het zwaard. Het gevecht is hiermee echter niet ten einde. Pas bij zonsondergang wordt het gevecht gestaakt. Als de Franken de Arabieren de volgende ochtend willen verrassen in hun tentenkamp, blijken ze te zijn gevlucht.

De slag bij Poitiers zoals in de *Kroniek van 754* beschreven, komt bijna in zijn geheel voor in de gemaakte reconstructie.⁹⁴ De reden hiervoor is simpelweg het gebrek aan alternatief. De *Voortzettingen* bericht ook over de dood van 'Abd ar-Rahman, maar daar houdt de gelijkenis op. Er wordt beschreven dat Karel Martel met Gods hulp het leger vertrappt en compleet verslaat.⁹⁵ Over een eventuele vlucht

⁹³ Voor volledige tekst zie appendix 1

⁹⁴ Zie paragraaf 1.1.2

⁹⁵ Zie appendix 1

van de Arabieren wordt niet gerept. Ibn 'Abd al-Hakam vertelt in zijn kroniek, zonder uit te wijden over de slag zelf, dat 'Abd ar-Rahman als martelaar stierf met al zijn kompanen.⁹⁶ Van een vlucht is ook hier geen sprake. Toch is in de reconstructie besloten dat de anonieme kroniekschrijver uit Spanje dichter bij de waarheid zit dan de *Voortzettingen* en de Arabische kroniek. De *Vita Pardulfi* bericht immers over een plunderend Saraceens leger dat op de vlucht geslagen is, nadat het was verslagen bij Poitiers.⁹⁷

3.1.2. *Spolia accepta*

Een element dat in de reconstructie niet overtuigend naar voren is gekomen is de buit. Zelfs in korte verslagen wordt het verkrijgen van de *spolia* genoemd. In de *Vita Eucherii* wordt bijvoorbeeld genoemd dat er werd gevochten, Karel Martel de overwinnaar was en dat hij terugkeerde met een grote buit.⁹⁸ De *Vita Pardulfi*, de *Kroniek van Moissac* en de *Kroniek van 754* spreken ook over de buit die Karel Martel verkrijgt na zijn overwinning.⁹⁹ De Karolingische bronnen geven geen enkele blijk van een verkregen buit na de slag bij Poitiers. Zowel de *Voortzettingen* als de annalen zwijgen hierover. Opmerkelijk is dat de buit wel genoemd wordt na de slag bij Narbonne in 737.¹⁰⁰ Dit zegt iets over het beeld dat de Karolingische geschiedschrijving wilde schetsen van de slag bij Poitiers. De nadruk ligt op de overwinning op de Arabieren, niet op de buit. Was de buit bij Poitiers minder groot dan in 737 en daarom het niet waard om te vermelden? Of moest Karel Martel de boeken ingaan als de man die het Frankische Rijk heeft gered van de Arabieren en niet als de man die alleen maar buit kwam halen? Hoe dan ook, het verzwijgen van de buit zal een bewuste keuze zijn geweest.

3.1.3. *Het belang van de slag bij Poitiers volgens de bronnen*

Waar de *Kroniek van 754* behoorlijk uitgebreid verslag doet van de slag bij Poitiers en de *Voortzettingen* het kort houdt, zo zijn de rollen omgedraaid als het gaat om de berichtgeving over de gevechten in 737. De Spaanse kroniekschrijver bericht dat de

⁹⁶ Ibn 'Abd al-Hakam, *De geschiedenis van de verovering van Spanje*, 33.

⁹⁷ *Alio namque tempore, cum Ismahelitarum gens Pectavensen urbem fuissent ingressi, et precelsus maior domus Carolus com Francurom cuneo ad debellandum eos venisset et, devicto proelio hostem prosternens, spolia capiens, captivos revocavit, sic quam plures ex eadem gente Ismahelitarum fugam arripuerunt et, per quae loqua revertebantur, quemcumque hominem christianum inveniebant, trucidabant et, ubicumque monasteria aut loca sancta obviassent, igne concremare nitebantur.*

Vita Pardulfi, 33. Voor een Nederlandse vertaling, zie appendix 2.

⁹⁸ *Audiens haec Carolus princeps, collectas gentes Burgundiones Franconesque coniunctos, obviam illis cum magno pergens exercito atque cum suo exercitu eorum vastans exercitum, victoriaque obtena, cum magna ad propria est reversus spolia.*

Vita Eucherii, 49.

⁹⁹ *Vita Pardulfi*, 33; *Kroniek van 754*, 146; *Kroniek van Moissac*, 291.

¹⁰⁰ *Voortzettingen*, 95.

Arabieren een expeditie hebben uitgevoerd naar het Frankische land, meer niet. Dit in tegenstelling tot de *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar*, waar uitgebreid verslag wordt gedaan van de slag om Avignon en de gevechten in de regio van Narbonne. De definitieve slag werd volgens de *Voortzettingen* geleverd bij de Berre.¹⁰¹ Het is evident dat de zwaartepunten van de twee bronnen ver uit elkaar liggen. De schrijver van de *Kroniek van 754* vindt de slag bij Poitiers belangrijker dan de expedities van 737, wellicht omdat 'Abd ar-Rahman gestorven is in het gevecht bij Poitiers. Voor de Karolingische geschiedschrijving is het echter van belang te benadrukken dat Karel Martel de Arabieren voorgoed uit het Frankische rijk heeft verdrongen. Na de expedities van 737 komen de Arabieren niet meer terug en is de overwinning compleet.

De korte Frankische annalen geven net zoveel aandacht aan de slag bij Poitiers als aan de slag bij de Narbonne. De annalen berichten zowel in 732 als in 737 middels één enkele zin dat Karel Martel de Saracenen heeft bevochten. Soms wordt er een tijd en plaatsbepaling aan toegevoegd, zoals dat bij de *Korte annalen van Lorsch* en daaraan gerelateerde bronnen het geval is.¹⁰² Ook de *Kroniek van Moissac* schenkt net zoveel aandacht aan de slag bij Poitiers als aan de schermutselingen in 737 en de slag bij Narbonne.¹⁰³

3.1.4. *Met de neus er bovenop*

Het is niet correct om te stellen dat hoe dichterbij de bronnen bij Poitiers geschreven zijn, hoe uitgebreider het verslag is. Voor de annalen geldt dit namelijk niet. De annalen van Poitiers zelf bijvoorbeeld, wijden niet uit over de slag.¹⁰⁴ Dat wil niet zeggen dat de slag bij Poitiers voor de omgeving niet belangrijk is geweest. De *Annalen van Massais*, een plaatsje gelegen tussen Tours en Poitiers in, zijn begonnen met een notie van de slag bij Poitiers.¹⁰⁵ De meeste annalen die berichten over de slag bij Poitiers zijn geschreven in Austrasië en zijn sterk verbonden met het Karolingische hof. Dit wil niet zeggen dat het nieuws niet wijd verspreid is. Beda Venerabilis noemt de inval van de Saracenen in Aquitanië al in zijn *Historia*.¹⁰⁶ Of de annalen berichten over de slag bij Poitiers is dus afhankelijk van de drang om de Karolingische macht te rechtvaardigen, niet zozeer vanwege de geografische nabijheid van het slagveld.

¹⁰¹ *Voortzettingen*, 95.

¹⁰² *Annales Laureshamenses* 24, 26.

¹⁰³ *Chronicon Moissiacense*, 291-292.

¹⁰⁴ Het enige wat in de korte annalen, zoals die van Poitiers staat, zijn beschrijvingen als deze:

Karolus habuit bellum contra Saracenos in mense Octobri, die sabbato.

Annales Petaviani, p. 9

¹⁰⁵ *Annales Masciacenses (732-1013)*, ed. G.H. Pertz, MGH SS 3 (1839) 169-170, 169.

¹⁰⁶ Beda Venerabilis, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*, vertaald in het Engels door: Colgrave, B., en R.A.B. Myers ed., *Bede's Ecclesiastical history of the English people* (Oxford, 1969) 557.

Bij de *Vita Pardulfi* is de geografische locatie wel van wezenlijk belang. Het klooster van Pardulfus ligt in het zuiden van Aquitanië, in de Limousin. In de *Vita* wordt de angst beschreven dat de Saracenen, nadat ze zijn gevlucht uit Poitiers, het klooster aan zullen vallen. Dit zegt iets over de route die het Arabische leger af heeft gelegd. Hetzelfde geldt voor de *annalen van Bèze*, waar niet de slag bij Poitiers wordt genoemd, maar wel de verwoesting van het klooster door de Arabieren.¹⁰⁷ De geografische ligging van de kloosters hebben bijgedragen aan ‘het verhaal van Poitiers’ in de zin dat er nu iets kan worden gezegd over de route die de Arabieren hebben afgelegd en het plunderende gedrag van het leger.

3.2. Discussiepunten geanalyseerd

In deze paragraaf zullen de discussiepunten die in hoofdstuk één zijn opgeworpen, geanalyseerd worden aan de hand van de besproken bronnen. Het zal blijken dat de besproken bronnen niet altijd een antwoord hebben, maar soms onverwacht toch een oplossing bieden.

3.2.1. De afhankelijkheid van Aquitanië

Hoewel de meeste besproken historici ervoor pleiten de onderwerping van Aquitanië in de tweede helft van de achtste eeuw te plaatsen, spreken de bronnen anders. De *Kroniek van Lorsch* en de *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar* stellen dat Karel Martel na de dood van Eudo in 735 zonder gevecht Aquitanië heeft overgenomen.¹⁰⁸ Verschillende korte annalen berichten in 735 over een expeditie of invasie van Karel Martel in Wasconië, een alternatieve benaming voor Aquitanië.¹⁰⁹ Deze annalen berichten geenszins over de geweldloze overname zoals beschreven in de *Voortzettingen*, maar ze bevestigen dat Karel Martel in 735 naar Aquitanië is geweest. Volgens de *Vita Pardulfi* regeert Hunold (r.735-748), zoon van Eudo, over Aquitanië met toestemming van Karel Martel.¹¹⁰ Dit impliceert dat Karel Martel inderdaad na de dood van Eudo wezenlijke invloed op de Aquitanische politiek heeft gekregen. Karolingische macht blijkt in Aquitanië zelf niet geheel geaccepteerd. In 742 en 745 komt Hunold in opstand tegen de zonen van Karel Martel.¹¹¹ Verschillende korte

¹⁰⁷ *Annales Besuenses (1-1174)*, ed. G.H. Pertz, MGH SS 2 (1829) 248-250, 248.

¹⁰⁸ *Annales Laurissenses minores*, 114 ; *De Voortzettingen*, 91.

Hoewel de *kroniek van Lorsch* en de *Voortzettingen* veel gemeen hebben met de *Annalen van Metz*, wijken de *Annalen van Metz*, nu wel af. Deze beweren dat Aquitanië direct na de slag bij Poitiers onderworpen is.

Annales Mettenses Priores, 27.

¹⁰⁹ *Annales Laureshamenses*, 24. *Annales Laubacenses*, 9. *Annales Tiliანი*, 8. *Annales Petaviani*, 9.

¹¹⁰ ... *qua praecelsus atque inluster maiorum domus Karolus reget Franciam, inluster quoque vir Chunoaldus reget Aequitaniam per permissum Karoli.*

Vita Pardulfi, 38.

¹¹¹ *De Voortzettingen*, 98, 100.

annalen berichten van gevechten tussen de zonen van Eudo en Karel Martel.¹¹² De situatie in Aquitanië blijkt ingewikkeld te zijn. Was Karel Martel nu onverschrokken leider van Aquitanië en probeerden de zonen van Eudo na de dood van Karel Martel wat onafhankelijkheid terug te winnen?¹¹³ Of was Karel Martel er nooit op uit Aquitanië volledig onder zijn macht te stellen en ging het slechts om de rijkdom van het land?¹¹⁴

De strijd om de onafhankelijkheid van Aquitanië lijkt een Frankische aangelegenheid. Voor bronnen buiten het Frankische rijk, zoals de *Kroniek van 754* en de *Liber Pontificalis* is Eudo gewoon een van de Frankische leiders.¹¹⁵ Hoewel van buitenaf lijkt alsof Aquitanië een onderdeel was van het Frankische rijk in de tijd van de slag bij Poitiers, zien de Frankische bronnen dat anders. Er wordt expliciet aandacht besteed aan de overname van Karel Martel in 735 en de rebellie in de jaren 740, wat impliceert dat er sprake was van een zekere mate van onafhankelijkheid voor die tijd. De stellingname van een aantal historici dat onafhankelijkheid van Aquitanië pas later verdween, is dus niet gebaseerd op de behandelde contemporaine bronnen, maar op andere bronnen en aannames.

3.2.2. De slag bij Toulouse

De Karolingische bronnen vermelden bijna niets over de slag bij Toulouse in 721. Dit is niet verwonderlijk, want de slag vond plaats op Aquitaans grondgebied tussen Eudo en de Arabieren, onder leiding van As-Samh. Buiten het feit dat Karel Martel er niet aan te pas kwam, is het voor de Karolingische historiografie ook niet bevorderlijk om Eudo, gezien als een vijand, in positief daglicht te stellen door te benadrukken dat hij de Arabieren voor vier jaar uit Frankisch grondgebied heeft geweerd. Desondanks berichten een aantal korte annalen dat Eudo de Saracenen uit Aquitanië heeft gegooid.¹¹⁶ De *Kroniek van 754* bericht uitgebreider over de slag. Het is geen uitvoerig verslag, maar duidelijk is dat er bij Toulouse wordt gevochten en de leider van de Arabieren, As-Samh, wordt gedood.¹¹⁷ In de *Liber Pontificalis* wordt ook gesproken over de overwinning van Eudo op de Arabieren. In de slag zouden 375.000 Arabieren zijn gesneuveld tegenover 1.500 Frankische slachtoffers.¹¹⁸ Deze

¹¹² *Annales Petaviani*, 9.

¹¹³ Fischer, *Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft* 122.

¹¹⁴ Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 88.

¹¹⁵ In de *Kroniek van 754* wordt Eudo als de leider van de Frankische troepen gezien. Opmerkelijk is dat de kroniek Karel Martel “consul van Austrasië” noemt. *De Kroniek van 754*, 139, 145.

In de *liber pontificalis* wordt Eudo eerst hertog van de Franken genoemd en later prins van Aquitanië. *Het leven van Gregorius II*, 8.

¹¹⁶721: *Eiecit Heudo Sarcinos de Equitania*

Annales Nazariani, 25; *Annales Mosellani*, 294; *Annales Laureshamenses*, 24; *Annales Alemannici*, 24.

De annalen van Poitiers gebruiken een andere bewoording: 721: *Expugnavit Eudo Saracenos de terra sua*. *Annales Petaviani*, 7.

¹¹⁷ *De Kroniek van 754*, 139.

¹¹⁸ Zie hierboven, noot 84.

getallen moeten niet letterlijk opgevat worden, maar ze geven een indicatie van de grootsheid van de overwinning. De besproken kroniek van Ibn 'Abd al-Hakam rept met geen woord over deze slag. Dit is opmerkelijk, aangezien deze bron wel bericht over de martelaarsdood van 'Abd ar-Rahman, de opvolger van As-Samh.¹¹⁹

3.2.3. *Het verdrag tussen Eudo en Karel Martel*

De korte annalen berichten dat in 731 Karel Martel in Wasconië tegen Eudo heeft gevochten.¹²⁰ Het zijn de *Voortzettingen* die als enige contemporaine bron een argumentatie geven voor deze expeditie. Eudo zou een verdrag hebben geschonden, waar Karel Martel op heeft gereageerd. Hoewel de meeste hedendaagse historici de *Voortzettingen* terecht bestempelen als Karolingische 'propaganda', zou ik er in dit geval niet te snel aan voorbij gaan. Geen van de andere bronnen spreekt het verhaal van de auteur van de *Voortzettingen* tegen. Nooit zal met zekerheid te zeggen zijn of, waarom en hoe Eudo dit verdrag geschonden heeft, maar het bestaan van zo een wederzijds verbond is zeer waarschijnlijk.¹²¹

Als er een verdrag was tussen Eudo en Karel Martel dat tot wederzijdse hulp verplichtte, vond de auteur van de *Voortzettingen* dat geen goed verhaal om te vertellen. De *Voortzettingen* en de grote annalen, menen dat Karel Martel vecht tegen een alliantie van Eudo en de Arabieren.¹²² Er is hier geen sprake van een hulpkreet van Eudo, maar van een verdedigingsactie tegen Eudo. Historici gaan er terecht van uit dat de Karolingische auteurs erop uit zijn geweest de geschiedenis rooskleurig uit te laten zien voor de hofmeier. Dat gaat ten koste van Eudo, die zwart wordt gemaakt. Het zwartmaken van Eudo gaat door in de korte annalen. Die beschrijven dat Karel Martel tegen de Saracenen vecht bij Poitiers, Eudo komt er niet aan te pas.¹²³

Daarmee is het argument dat er een verdrag is geweest tussen Eudo en Karel Martel niet weerlegd. De *Kroniek van 754* en de *Kroniek van Moissac* noemen slechts dat Eudo Karel Martel om hulp vroeg en dat deze kwam, zonder uit te leggen waarom.¹²⁴ De *Vita Eucherii* laat een vergelijkbaar geluid horen. De auteur stelt dat toen Karel Martel hoorde dat de Arabieren Aquitanië verwoestten, hij met een leger gekomen was om ze te vernietigen.¹²⁵ De vanzelfsprekendheid waarmee deze bronnen aannemen dat Karel Martel te hulp komt, suggereert dat het Karels verplichting was Eudo te hulp te komen. In dat geval is er inderdaad sprake van een

¹¹⁹ Ibn 'Abd al-Hakam, *De geschiedenis van de verovering van Spanje*, 33

¹²⁰ *Annales Petaviani*, 9; *Annales Laureshamenses*, 24; *Annales Alamannici*, 24; *Annales Sancti Amandi*, 8; *Annales Tiliani*, 8; *Annales Laubacenses*, 9; *Annales Mosellani*, 495; *Annales Nazariani*, 25.

¹²¹ Staudte-Lauber, '*Carlus princeps regionem Burgundie sagaciter penetravit. Zur Schlacht von Tours und Poitiers und dem Eingreifen Karl Martells in Burgund*', 84-85.

¹²² *De Voortzettingen*, 90; *De Annales Fuldenses*, 2; *Annales Laurissenses minores*, 114.

¹²³ Zie hierboven, noot 89.

¹²⁴ *De Kroniek van 754*, 145; *De Kroniek van Moissac*, 291.

¹²⁵ *Vita Eucherii ep. Aurelianensis*, ed. B. Krusch - W. Levison, MGH SS rer. Merov. 7 (1920) 46-53, 49.

verbond. Deze interpretatie sluit de andere voortgebrachte motieven niet uit. Het is goed mogelijk dat Karel Martel oprecht niet wilde dat Tours werd geplunderd en Bourgondië kon inderdaad veroverd worden.

3.2.4. De slag bij Poitiers: 732 AD

Het debat over de datering van de slag, zoals beschreven in paragraaf 1.2.4. is gebaseerd op twee stromingen, die zich baseren op twee soorten bronnen. De traditionele stroming gaat uit van de vroege annalen, die unaniem de slag bij Poitiers dateren op 732.¹²⁶ Roger Collins heeft daar tegenover beargumenteerd dat aan de hand van onder andere de *Kroniek van 754* blijkt dat het juiste jaartal 733 moet zijn. Aan de argumentatie van beide stromingen echter, zitten haken en ogen.

In de traditionele stroming, waar de besproken historici toe behoren, hecht men geloof aan de datering van de annalen. Deze autoriteit is niet per definitie terecht. Aangezien de meeste vroege annalen met elkaar verbonden zijn door het klooster van Lorsch en dus met het hof, is een kwantitatieve benadering hier niet op zijn plaats. Bovendien is het niet zeker of de annalen jaarlijks bijgewerkt werden. Dat er fouten in datering kunnen worden gemaakt is het duidelijkst zichtbaar bij de *Annalen van Fulda*. Tekstueel is de passage over de slag vrijwel identiek aan de *Kroniek van Lorsch*, maar alles gebeurt zeven jaar eerder.¹²⁷ De *annalen van Reichenau* dateren de slag op het jaar 730.¹²⁸ De meeste Karolingische bronnen echter, zowel de *Voortzettingen*, de *Kroniek van Lorsch* en de *Vroege annalen van Metz* als de korte annalen, dateren de slag bij Poitiers op 732. Hieruit kan worden geconcludeerd dat bronnen verbonden met het Karolingische hof de geschiedenis zo hebben geschreven dat de slag onder het jaartal 732 in de boeken terecht is gekomen.

Dat jaartal is zo gebeiteld in de geschiedenis, dat Baxter Wolf, de vertaler van de *Kroniek van 754* in de problemen lijkt te komen. In het jaar 731, zo staat geschreven, komt 'Abd ar-Rahman aan de macht. Hij regeert voor bijna drie jaar.¹²⁹ In een voetnoot geeft Baxter Wolf de regeringsjaren aan van 'Abd ar-Rahman: van 730 tot 732.¹³⁰ Hoewel zich hier een *contradictio in terminis* voor lijkt te doen, is dit niet het geval. Bij de bestudering van de originele Latijnse tekst, blijkt dat de auteur de formulering 'in potestate properat' gebruikt. 'Properat' betekent zoiets als 'haasten' of 'versnellen'. Anders geïnterpreteerd, staat er in de *Kroniek van 754* dus dat in 731 'Abd ar-Rahman, verheugd, zich snel in zijn machtige positie begaf en voor bijna drie

¹²⁶ Zie hierboven, noot 89.

¹²⁷ Vergelijk de annalen van Fulda en de kroniek van Lorsch *De Annales Fuldenses*, 2; *Annales Laurissenses minores*, 114

¹²⁸ *Annales Augienses brevissimi (541-817)*, ed. G.H. Pertz, MGH SS 3 (1839) 136, 136.

¹²⁹ *Abdirraman vir belliger, in era DCCLXVIII, anno imperii eius duodecimo semissario, Arabum centesimo tertio decimo, Iscam VIII, in potestate properat letabundus, cunctis per triennio valde prelatus ...* p. 361 MGH Abd ar-Rahman, een strijdlustige man, begaf zich snel in een machtige positie, verheugd en hij was voor bijna drie jaar prelaat.

Continuatio Hispana anno DCCLIV, ed. T. Mommsen, dMGH SS Auct. ant. 11 (1894) 323-369, 361.

¹³⁰ *De Kroniek van 754*, 143, 151n

jaar prelaat was. Dit hoeft dus niet per se te betekenen dat hij in 731 aan de macht kwam. Deze macht had hij wellicht al eerder verkregen. Op deze manier is een andere interpretatie van de *Kroniek van 754* mogelijk dan die van Collins. Een aantal latere Arabische kronieken, waaronder die van Ibn al-Atīr, berichten over de dood van 'Abd ar-Rahman in 732.¹³¹ Hoewel nu geenszins is vastgesteld dat de slag bij Poitiers daadwerkelijk in 732 heeft plaatsgevonden, staat de argumentatie om hier wel vanuit te gaan na dertien eeuwen nog steeds overeind.

¹³¹ Ibn Al-Atīr, *De Annalen van de Maghreb en van Spanje*, 93-94.

Conclusie

In het hedendaagse historische debat over de slag bij Poitiers gaat het niet meer om de vraag hoe groot de legers zijn geweest of waar het slagveld geweest moet zijn. Historici klampen zich vast aan overgeleverde bronnen, zonder te pretenderen dat ze de waarheid kennen. De reconstructies die hieruit voort zijn gekomen baseren zich grotendeels op het contemporaine bronnenmateriaal.

De werkelijke gebeurtenissen zijn minder interessant dan de totstandkoming van de reconstructies. Allereerst blijkt de reconstructie, of de interpretatie daarvan, voor een deel afhankelijk van het doel van het boek of artikel. Bovendien is gebleken dat er een duidelijke hiërarchie in de bronnen is ontstaan, met de *Kroniek van 754* als alleenheerser bovenaan. Daaronder komen de *Kroniek van Moissac* en de heiligenlevens. De Frankische annalen verdienen ook een acceptabele plaats in de hiërarchie. De *Voortzettingen* bungelen onderaan, slechts goed genoeg is om gaten op te vullen. Alleen de Arabische kroniek treft het zwaarder, hij is in de vergetelheid geraakt. Het blijkt dat deze hiërarchie niet geheel terecht is. Het is niet bekend hoe de auteur van de *Kroniek van 754* aan zijn informatie is gekomen, wat de kroniek net zo onbetrouwbaar kan maken als de *Voortzettingen*. Over de onbetrouwbaarheid van de *Voortzettingen* valt te twisten. Zoals we hebben gezien in de discussie over de beweegredenen van Karel Martel, is het verhaal zoals gepresenteerd in de *Voortzettingen* vrij plausibel. Echter, als men besluit om Karolingische geschiedschrijving af te doen als onbetrouwbaar, zouden de Frankische annalen er ook aan moeten geloven. Deze bleken immers aan elkaar gelieerd en net zo beïnvloed door het Karolingische hof als de *Voortzettingen van de kroniek van Fredegar*.

Op een aantal punten wijkt de gemaakte reconstructie af van het contemporaine bronnenmateriaal. Ten eerste blijkt dat Aquitaanse onafhankelijkheid vooral door Frankische bronnen benadrukt werd en de *Kroniek van 754* en de Arabische bron geen onderscheid maken tussen Aquitaans en Frankisch land. De Karolingische bronnen en de *Vita Pardulfi* zijn het erover eens dat het met de onafhankelijkheid van Aquitanië na de dood van Eudo gedaan was, niet pas in de tweede helft van de achtste eeuw. Ten tweede blijkt uit de contemporaine bronnen dat er wel degelijk sprake was van een verbond tussen Eudo en Karel Martel, waardoor de laatstgenoemde zonder morren op kwam draven na de plundering van Poitiers. Tenslotte blijkt dat alle bronnen, als de interpretatie zoals uiteengezet in paragraaf 3.2.4. aangenomen wordt, het over één ding eens zijn: de slag heeft plaatsgevonden in 732 AD.

De conclusies die uit de bronnen naar voren zijn gekomen, zijn allerminst sluitend. Argumenten op basis van latere bronnen kunnen net zo veel overtuigingskracht hebben. De nu gebruikte bronnen zijn immers geschiedwerken, bedoeld om het collectieve geheugen van de mensen van toen (en wellicht van de mensen van nu) te vormen. Het is een eigenschap van geschiedschrijvers die nooit echt verdwenen is. Negentiende-eeuwse Franse geschiedschrijvers hebben Karel Martel, in navolging van de Karolingische historiografie, opgehemeld tot dé man die

de Arabieren heeft verjaagd uit het Frankische Rijk. Het zou interessant zijn om te onderzoeken wat de rol van Karel Martel nu werkelijk is geweest in de veldslagen tegen de Arabieren. Ik vrees echter, dat de bronnen zich niet voor zo een onderzoek lenen. Als de Karolingische historiografie één ding heeft laten zien, is dat deze bronnen zo machtig zijn, dat het jongeren uit de eenentwintigste eeuw op het dak van de moskee van Poitiers kan jagen.

Literatuurlijst

MGH = Monumenta Germaniae Historica

Primaire Bronnen

Annales Alamannici (708-789), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 22-30.

Annales Augienses brevissimi (541-817), ed. G.H. Pertz, MGH SS 3 (1839) 136.

Annales Bawarici breves (a. 687-811), ed. G.H. Pertz, MGH SS 20 (1868) 8.

Annales Besuenses (1-1174), ed. G.H. Pertz, MGH SS 2 (1829) 248-250.

Annales Laubacenses (687-926), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 7-15.

Annales Laureshamenses (703-803), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 21-39.

Annales Laurissenses minores (Chronicon breve Francorum Laurissense) (680-817), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 114-123.

Annales Masciacenses (732-1013), ed. G.H. Pertz, MGH SS 3 (1839) 169-170.

Annales Mellicenses (1-1123), ed. W. Wattenbach, MGH SS 9 (1851) 484-501.

Annales Mettenses Priores, ed. B. De Simson, MGH SS rer. Germ 10 (1905) 1-98.

Annales Mosellani (703-797), ed. J.M. Lappenberg, MGH SS 16 (1859) 494-499.

Annales Nazariani (708-790), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 23-31.

Annales Petaviani (687-800), ed. G.H. Pertz, MGH, SS 1 (1826) 7-13.

Annales Ratisponenses (1-1167), ed. W. Wattenbach, MGH SS 17 (1861) 579-588.

Annales Sancti Amandi (687-810), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 6-10.

Annales Tiliiani (708-807), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 6-8.

Annalium Fuldensium pars prima (Seligenstadensis) auctore Einhardo A. 714-838, ed. F. Kurze, MGH SS rer. Germ. 7 (1891) 1-28.

Beda Venerabilis, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*, vertaald in het Engels door: Colgrave, B., en R.A.B. Myors ed., *Bede's Ecclesiastical history of the English people* (Oxford, 1969).

Chronicon Moissiacense, (408-818. 840), ed. G.H. Pertz, MGH SS 1 (1826) 280-313.

Continuatio Hispana anno DCCLIV, ed. T. Mommsen, MGH SS Auct. ant. 11 (1894) 323-369.

Ibn 'Abd al-Hakam, *De geschiedenis van de verovering van Spanje*, vertaald in het Engels door: J.H. Jones, *Ibn Abd el-Hakem, History of the Conquest of Spain* (Gottingen, 1858).

Ibn Al-Atir, *De Annalen van de Maghreb en van Spanje*, vertaald in het Frans door : E. Fagnan, *Annales du Maghreb et de l'Espagne* (1898).

Isodore van Seville, *Geschiedenis van de koningen van de Gothen*, vertaald in het Engels door: Kenneth Baxter Wolf, *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain* (Liverpool 1999) 79-110.

Kroniek van 754, in het Engels vertaald door: K. Baxter Wolf, *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain* (Liverpool, 1999).

Leven van Gregorius II, vertaald in het Engels door : R. Davis, *The Lives of the Eighth-Century Popes* (Liverpool, 1992).

Paulus Diaconus, *Historia Longobardorum*, ed. G. Waitz, MGH SS rer. Lang. VI (1878) 45-187.

Vita Eucherii ep. Aurelianensis, ed. B. Krusch - W. Levison, MGH SS rer. Merov. 7 (1920) 46-53.

Vita Pardulfi abb. Waractensis. Recensiones A et B, ed. B. Krusch - W. Levison, MGH SS rer. Merov. 7 (1920) 24-40.

Voortzettingen van de Kroniek van Fredegar, vertaald in het Engels door: J.M. Wallace-Hadrill ed., *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar and Continuations* (Edinburgh, London, Melbourne, 1960).

Secundaire Literatuur

Collins, R., 'Deception and Misinterpretation in Early Eighth Century Frankish Historiography: Two Case Studies', in: J. Jarnut, U. Nonn en M. Richter ed., *Karl Martell in Seiner Zeit* (1994) 227-248.

Fischer, A., *Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft* (Stuttgart, 2012).

Fouracre, P., *The Age of Charles Martel* (Harlow, 2000).

Génération Identitaire, 'From the great mosque of Poitiers, génération identitaire call to reconquest' (versie 20-10-2012) <http://www.generation-identitaire.com/from-the-great-mosque-of-poitiers-generation-identitaire-call-to-reconquest/#> (10-01-2014).

Goosmann, E., *Memorable Crises. Carolingian Historiography and the Making of Pippin's Reign, 750-900* (Proefschrift UvA, 2013).

Halsall, G., *Warfare and Society in the Barbarian West, 450-900* (Londen, New York, 2003).

Innes, M., en R. McKitterick, 'The Writing of History', in: R. McKitterick ed., *Carolingian Culture: Emulation and Innovation* (Cambridge, 1994) 193-220.

Kennedy, H., *De grote Arabische veroveringen. Het ontstaan van het islamitische rijk, van Afghanistan tot Spanje (632-750)* (Amsterdam, 2008).

Lewis, D.L., *God's Crucible. Islam and the making of Europe 570-1215* (London, 2008).
McKitterick, R., *Perceptions of the Past in the Early Middle Ages* (Notre Dame, Indiana, 2006).

McKitterick, R., 'Constructing the Past in the Early Middle Ages: The Case of the Royal Frankish Annals' *Transactions of the Royal Historical Society, sixth series*, vol. 7 (1997) 101-129.

Nonn, U., 'Die Schlacht bei Poitiers 732 : Probleme historischer Urteilsbildung', in: Rudolf Schieffer ed., *Beiträge zur Geschichte des Regnum Francorum* (1990) 37-56.

Nonn, U., 'Das Bild Karl Martells in mittelalterlichen Quellen' in: J. Jarnut, U. Nonn en M. Richter ed., *Karl Martell in Seiner Zeit* (1994) 9-22.

Rouche, M., *L'Aquitaine. Des Wisigoths Aux Arabes (418-781)* (Lille, 1977).

Rouche, M., 'Arabes ou Occitans? Les vaincus de Poitiers', *L'histoire : revue mensuelle* 45 (mei 1982) 21-27.

Roy, J.H. en J. Devoisse, *La Bataille de Poitiers* (Parijs, 1981).

Staudte-Lauber, A., '*Carlus princeps regionem Burgundie sagaciter penetravit. Zur Schlacht von Tours und Poitiers und dem Eingreifen Karl Martells in Burgund*', in: J. Jarnut, U. Nonn en M. Richter ed., *Karl Martell in Seiner Zeit* (1994) 79-100.

Tosh, J., *The Pursuit of History* (Edinburg, 2010).

Appendix 1

Kroniek van 754¹³²

Toen ging 'Abd ar-Rahman, terwijl hij het land gevuld zag met de grote aantallen van zijn leger, door de rotsachtige bergen van de Basken, zodat hij, de vlakten overstekend, het land van de Franken kon binnenvallen. Hij is zo ver doorgedrongen in Frankisch territorium dat hij een slag tegen Eudo leverde aan de andere kant van de rivieren de Garonne en de Dordogne. Alleen God weet hoeveel er zijn gedood of gevlucht. Eudo zelf vluchtte. Terwijl 'Abd ar-Rahman Eudo achtervolgde, besloot hij Tours de plunderen door diens paleizen te vernietigen en de kerken in brand te steken. Daar ging hij de confrontatie aan met de consul van Austrasië, genaamd Karel, een man die zichzelf had bewezen als een krijger vanaf zijn jeugd en een expert was in militaire zaken en was opgeroepen door Eudo. Nadat beide kanten elkaar bijna zeven dagen lang hadden geteisterd met schermutselingen, bereidden ze de slaglinies voor en vochten fel. De mannen uit het noorden bleven zo immobiel als een muur, bij elkaar blijvend als een gletsjer in de koude regionen. In een oogwenk vernietigden ze de Arabieren met het zwaard. Het volk van Austrasië, numeriek in de meerderheid en formidabel bewapend, doodden de koning, 'Abd ar-Rahman, toen ze hem hadden gevonden en troffen hem in de borst. Maar opeens, in het zicht van ontelbare Arabische tenten, staken de Franken hun zwaarden terug in de schede, het gevecht uitstellend tot de volgende dag, aangezien de nacht was gevallen gedurende het gevecht. Bij zonsopgang stonden de Europeanen op vanuit hun eigen kamp en zagen de tenten en baldakijnen van de Arabieren zoals zij ze de vorige dag hadden achtergelaten. Niet wetend dat ze leeg waren en denkend dat er binnen Saraceense troepen klaar waren voor de strijd, zonden ze verkenners en ontdekten dat alle Ismaelitische troepen waren vertrokken. Ze zijn in stilte gevlucht in de nacht in strakke formatie, terugkerend naar hun eigen land. Bezorgd dat de Saracenen hen in de val zouden willen lokken, reageerden de Europeanen langzaam en dus zochten ze tevergeefs. Besluitend dat ze de Saracenen niet zouden vervolgen, namen ze de buit terug naar hun land– die ze onderling eerlijk verdeelden – en waren verheugd.

Voortzettingen¹³³

In deze tijd heeft hertog Eudo zonder recht een verdrag verbroken¹³⁴ en nadat dit was vernomen door de boodschappers, is prins Karel met zijn leger de rivier de Loire overgestoken. Nadat hertog Eudo zelf is gevlucht, wordt de grote, verheven buit, die geplunderd was in de twee expedities van dat jaar, meegenomen naar zijn [Karels] eigen land. Toen heer Eudo zag dat hij overwonnen was en bespot, heeft hij het ongeloofige volk van de Saracenen opgeroepen tot hulp tegen prins Karel en het Frankische volk. Toen zijn ze weggegaan met hun koning 'Abd ar-Rahman en zijn ze

¹³² De vertaling is gemaakt door de auteur, op basis van: *De Kroniek van 754*, 145-146.

¹³³ De vertaling is gemaakt door de auteur, op basis van de Latijnse tekst en Engelse vertaling zoals beschreven in: *De Voortzettingen*, 90-91.

¹³⁴ Wallace Hadrill vertaalt 'a iure' niet in zijn vertaling.

de Garonne overgestoken en de stad Bordeaux binnengevallen, waar de kerk compleet uitbrandde en de mensen vermoord. Ze zijn tot aan Poitiers gegaan: de basiliek van de heilige Hilarius is compleet verbrand, wat me pijn doet om te zeggen, en ze hadden de vernietiging van het huis van de heilig Martinus als doel. Prins Karel instrueert dapper het leger tegen hen en stort zich op hen als strijdlustig man. Met Christus' hulp heeft hij hun tenten omver geworpen, en hij snelde naar het gevecht om de slachtpartij te verbrokkelen. Nadat hun koning 'Abd ar-Rahman gedood was, vernietigde hij hen, het leger vertrappend, vocht hij en versloeg hij hen. En zo triomfeerde de overwinnaar over de vijanden.¹³⁵

¹³⁵ Wallace Hadrill neemt onterecht de vrijheid om een 'glorious day of victory' toe te voegen. Bovendien staat nergens 'all his enemies'.

Appendix 2

Vita Pardulfi caput XV¹³⁶

En in een andere tijd waren de Ismaelitische mensen de stad Poitiers binnengegaan en de zeer grote hofmeier Karel was gekomen om de oorlog met Frankische troepen te beëindigen met hen en hij vernietigde de vijand nadat hij het gevecht had gewonnen. Hij pakte de buit en nam gevangenen terug, zodat velen uit dit volk van Ismaelieten op de vlucht sloegen en ze terug keerden door deze plaatsen. Ze vermoordden welk christenmens dan ook die ze ontdekten en, zou een klooster of heilige plaats waar dan ook weerstand bieden, dan streefden ze naar complete verbranding door vuur [van die plaatsen].

En zo is dit verspreid, dat de mannen van God zich zo snel mogelijk haastten naar het klooster van Pardulfus.

En toen de bediende van God [Pardulfus] dit hoorde, zei hij tot zijn broeders: “Broeders, als ze aan de deur van het klooster komen, geef hen eten en drinken, omdat ze moe zijn van de tocht.”

(Waarom denk je dat hij die brand door deze naastenliefde streeft naar het voorbereiden van een feestmaal voor de heidense strijders?)

Toen brachten de broeders van het voorgenoemde klooster, die hem ondersteunden en dienden, schertsend een voorbereide en bedekte wagen, opdat de heremieten hem [Pardulfus] hem naar een plek brachten, opdat hij niet in gevaar werd gebracht door het meest misdadige volk. Maar de man van God, bewapend met de heilige geest en geenszins bewust van hun plan, zei dat hij nooit uit deze plaats weg zou gaan tot het einde van zijn leven.

Toen zijn alle broeders die daar waren gekomen, gevlucht. Alleen de onverschrokken man van God bleef achter. Ook een van de overige zwakkere dienaren genaamd Eufraasius bleef achter in verborgenheid, omdat hij zijn einde kon zien.

En toen zij [de Saracenen] uit de verte de poorten naderden, zei de voornoemde Eufraasius terwijl hij de man van God tegemoet liep: “Vader, houdt niet op met het gebed, omdat zij ieder moment aan de poorten van het klooster kunnen komen.”

Toen gaf de man van God de voortzetting van zijn gebed prijs, terwijl hij de beslissende strijd van zijn eigen dood niet vreesde en de omheining van het klooster in eenzaamheid de oorlog voerde. Hij smeekte God, en zei: “Keert u tegen hen, Heer en verdeel het strijdlustige volk en sta niet toe dat ze vandaag de poorten van dit klooster binnengaan.”

Plotseling stonden allen [de Saracenen] de hele dag in een opeenhoping van troepen en met veel te grote en angstige opschudding, terwijl ze onderling discussieerden in hun eigen taal. En zij bereikten de weg die hen verder zou brengen.

En de bediende van God bleef standvastig, jubelend en onverschrokken.

¹³⁶ De vertaling is gemaakt door de auteur, op basis van: *Vita Pardulfi*, 33.